

Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi

The Effect of the Kyoto Protocol on the Solution of the Climate Change Problem in the Common Property Framework

Berna Aksoy ÖZCAN^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	4 Mart 2020
Kabul	21 Temmuz 2020
Online Gösterim	20 Kasım 2020
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kyoto Protokolü,
Ortak Mülkiyet,
İklim Değişikliği,
Çevre Yönetimi,
Paris Antlaşması.

ÖZ

Günümüzde çevre sorunları iklim değişikliği üzerinden tartışılmaktadır. İklim değişikliği, küresel düzeyde insan varlığını tehdit etmektedir. 1990'larda neoliberal politikaların etkisinde, doğal kaynakların hesapsızca kullanımı, gezegenin ekosisteminin bozulmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur. Sanayileşmenin uluslararası niteliği, çevre sorunlarının da küresel düzeyde tartışılır olması sonucunu getirmiştir. Bu yüzden günümüzde devletler, ortak bir sorun olarak iklim değişikliğini tartışmaya ve ortak çevre politikalarıyla çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Devletler ortak bir mülkiyet olarak doğal kaynakların kullanımını sınırlandırmak ve bu kaynakların kalitesinin devamlılığını sağlamak için ortak hareket ederek iklim değişikliğinin önüne geçmek arzusunda. Bu çalışmada, 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle küresel pazara dönük rekabetin sınırsız doğal kaynak kullanımını teşvik eden ortamında, ortak mülkiyet (common property) kavramı üzerinden uluslararası çevre politikalarının önemi ve uluslararası işbirliğinde ortak çevre yönetimi sorunu tartışılacaktır. Çalışmada ele alınan sorun, 2005'te yürürlüğe giren ve karbon gazı salınımını azaltma amacı ile devletlere yaptırım uygulayan Kyoto Protokolü üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	4 March 2020
Accepted	21 July 2020
Available Online	20 November 2020
Article Type	Research Article

Keywords

Kyoto Protocol,
Common Property,
Climate Change,
Environmental Management,
Paris Agreement.

ABSTRACT

Today, environmental problems are discussed through climate change. Climate change threatens human existence on a global level. In the 1990s, under the influence of neoliberal policies, the uncontrolled use of natural resources has been one of the major causes of the planet's ecosystem degradation. The international nature of industrialization has resulted in environmental issues being discussed at a global level. For this reason, states are trying to discuss climate change as a common problem and to find solutions with common environmental policies. States intend to limit the use of natural resources as a common property and to prevent climate change by acting jointly to ensure the continuity of the quality of these resources. In this study, the importance of international environmental policies over the common property concept and the common environmental management problem in international cooperation will be discussed in the environment that promotes unlimited natural resource use of competition against the global market with the effect of neoliberal policies after 1980s. The problem addressed in the study will be tried to be evaluated through the Kyoto Protocol, which entered into force in 2005 and imposed sanctions on the states to reduce carbon gas emissions.

1. Giriş

Dünya yerküresinin oluşumunun milyarlarca yıl sürdüğünü düşündüğümüzde normal sıcaklık düzeylerine gelişi sonrası insanoğlunun yaşamı kolaylaşmış ve nüfusu artmıştır. Sıcaklık değerlerinin ± 2 °C olarak seyrettiği dönemlerde dahi ekosistemde meydana gelen ciddi sıcaklık farkları ve sonrasında günümüzdeki sıcaklık düzeyine ulaşması,

yerkürenin oluşumunda önemli bir süreçtir. İlk kez 1750'li yıllarda insanoğlunun kömürü yeraltından çıkarması ve işlemeye başlaması ile başlayan süreç, sıcaklık düzeyini arttıran sanayileşme ve teknolojik gelişmeler nedeniyle yerkürenin ısınması, ekosistemin sağlıklı döngüsünü bozmuştur. Dolayısıyla çevre sorunlarının iktisadi büyüme kaygılarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çevre

^a Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** bernaaksoy.ozcan@nisantasi.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2448-6282>

△ Yazar(lar) bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

sorunları, başlangıçta insanoğlunun yaşamını bölgesel düzeyde etkilese de ancak 1960'lı yıllardan sonra akademik düzeyde tartışma konusu olmuş, 1990'larda ise ülkelerin ekonomik büyüme ve refah düzeylerini artırma yarışında devletler düzeyinde tartışılır hale gelmiştir.

Günümüzde gezegenin doğal yaşam döngüsünü devam ettirmesinin temel yolu, iklim ve hava koşullarının 1990lar seviyesine geri dönmesini sağlamaktır. Çevre korumanın ve bu açıdan uluslararası işbirliğinin de en önemli amacı; dünya yerküresinin ısı değerini arttıran kalkınma çabalarını bir kenara bırakıp ekosistemi etkilemeyecek sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*) çabası içinde olmak ve dünyanın ısı değerini hem iklim değişikliğine neden olmayacak hem de insan yaşamını tehdit etmeyecek düzeye indirebilmektir. Çevre korumada uluslararası işbirliğine dönük hazırlanan çevre sözleşmeleri, ulusal düzeyde kalkınmanın önünde engel olmaktadır. Diğer taraftan ülke sınırları dahilinde olan kaynakların mülkiyetinin ulusal, kullanım hakkının ise uluslararası niteliği, uluslararası düzeyde çatışma unsuru olabilmektedir. (Salehyan, 2008:318) Ülkelerin kalkınmasının sürdürülebilir nitelik taşıyabilmesi için 1990'lardan beri yapılan çalışmalarda da bunun için gerekli yöntemlerin maliyetlerinin yüksek olması ülkelerin isteksiz davranmasına neden olmakta ve yoksul-zengin ülke ikilemi (*kuzey-güney ayrımı*) uzun süredir uluslararası işbirliği çabalarını da olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Bu konuda yapılmış akademik çalışmalarda, uluslararası işbirliğinin önündeki engellerin özellikle devletler düzeyinde sorun çözüme ve bu sorunların çözümünü konusunda da yaptırım uygulama gibi geniş kapsamlı çabalar düzeyinde analiz edilmiştir. Çalışmaları, üç grupta incelediğimizde 1960'larda yapılmış çalışmalarda çevrenin ekolojik niteliği üzerinde durulmuş ve ekosistemin düzeni üzerinde insan varlığının etkisi araştırılmıştır.(Hardin, Huxley, Russet) İkinci grup çalışmalar ise 1990'larda daha çok politik ekoloji, siyasi ve ekonomik nüfuz alanlarının(yerel-bölgesel) işbirliği ile çözümüne dayalı yapılmış çalışmalardır. (Dietz, Ostrom) 2005 ve sonrası ise çalışmalarda sıklıkla uluslararası işbirliği çabalarının ekosistem üzerinde meydana gelen değişikliklerin aynı hızla olmaması ve bunun nedenleri siyasi ve ekonomik düzeyde sorgulanmaya başlanmıştır. (Bryant-Bailey, Forsyth)

Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerde 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle küresel pazara dönük rekabetin gittikçe artan düzeyde doğal kaynak kullanımını sınırsızca teşvik eden ortamında, "ortak mülkiyet" kavramı üzerinden küresel çevre sorunları değerlendirilecek, uluslararası çevre politikalarının önemi ve uluslararası işbirliğinde ortak çevre yönetimi sorunu üzerinde durulacaktır. Konu Uluslararası Çevre Antlaşmaları arasında yaptırım gücü açısından önemli bir anlaşma olan Kyoto Protokolü üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışma dört bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde; öncelikle ortak mülkiyet kavramı üzerinden araştırmacı ve düşünürlerin çevre sorunlarına getirdiği yapıcı öneriler günümüzün koşullarında tartışılacak, ikinci bölümde ise; doğal kaynakların ortak mülkiyeti niteliği üzerinden çevre sorunlarının uluslararası işbirliğinde çözümü için ortak hareket etmek ve ortak çevre politikaları üretmek gibi çevre

yönetimi sorunları, uluslararası ilişkilerde temel aktör konumundaki devletler üzerinden tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise 2005'te yürürlüğe giren ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde yer alan, amacı sera gazı emisyonlarının azaltılması olan Kyoto Protokolü'nün uygulama aşaması ve yaşanan sorunlar değerlendirilecek ve son bölümde ise Kyoto Protokolü sonrası küresel çevre politikalarının sonuç değeri üzerinden değerlendirmesi yapılacak ve sistemin tıkanan yönleri tartışılacaktır.

2. Çevrenin Ekopolitik Niteliği ve Kaynakların Ortak Mülkiyeti

1960'lı yılların sonuna kadar çevre korumaya ilişkin bazı tartışmalar vardı; ancak kamuoyunun yoğun ilgisi ve dikkatinden uzak, daha çok doğa bilimciler, ekonomistler ve felsefeciler tarafından küçük çapta yapılıyordu. 1960-1970 yılları arası akademik yayınlarda dahi iki konu üzerinde durulmaktaydı. Birincisi çevre kirliliğinin insanoğlunun neden olduğu bir sonuç olması, ikincisi ise ortak mülkiyet bilinci ile kirliliğin önüne geçmekti. (Bryant et al. 2005: 3) Özellikle kirliliğin nedenleri üzerinde birkaç konu başlığı seçen bilim insanları; nüfus artışının yanısıra kapitalist sistemin yarattığı doğal kaynakların tükenebilirliği ve insan-doğa ilişkisinin olumsuz olarak etkilendiği tüketim odaklı insan yaşantısı gibi etkenleri ele almıştır.

Ekopolitik; zengin ve fakir ülkeler arasında ekonomik rekabet ve güç mücadelesinde ekolojik ve politik unsurlar arası ilişkilerden doğan zararların ekosisteme uyumu amacıyla çalışılan alandır. Bu kavramı ilk kullanan araştırmacı ve biyolog Aldous Huxley'dir. İngiliz asıllı araştırmacı, 1963'te basılan Ekolojinin Politikası; hayatta kalma sorunu (*The politics of Ecology; the question of Survival*) adlı kitabında, çevre-insan etkileşimini bütün olarak ele almıştır. Huxley, ekolojik dengenin geleceği açısından toplumsal çabaların önemli olduğunu vurgulamış ve yoksul ülkelerdeki hızlı nüfus artışının öncelikle önlenmesi gerektiğini belirtmiştir. (Huxley,1963:4) Çevre korumanın birincil amacının çevre kirliliğini önlemek olduğu düşünülürse, çevreyi kirleten insanoğlunun dünyayı kirletme kapasitesini azaltmanın yegane yolu da hızlı nüfus artışının önüne geçmektir diyebiliriz. Huxley'in en önemli sorun olarak gördüğü bilim ve teknoloji ile doğanın elinden alınan doğum-ölüm dengesidir. Tüm canlılar içinde doğal seleksiyonu reddeden varlık olan insan, doğum-ölüm dengesini çeşitli tıbbi müdahalelerle bozmuş ve bu şekilde gezegenin kaldıramayacağı bir nüfus artışının da nedeni olmuştur. Gezegenin sınırlı kaynak kapasitesine dikkat çekerek insan türü dışında hiçbir canlının bu dengeyi bozmadığını iddia etmiştir. Nüfus artışını dengelemek için iyi eğitimli ve bilinçli nesillerin varlığına ihtiyaç vardır ve bunun için de özellikle yoksul ülkeler açısından eğitim seviyesini arttırmak gereklidir.(Huxley,1963:5) Fakat bunun da yüklü bir maliyeti vardır. Özellikle yoksul ülkeler açısından nüfus sınırlandırmasını gerçekleştirmek belli bir süreci de kapsar, ayrıca nüfus sınırlandırması konusunda bu yoksul ülkelerin gelenek, inanç ve kültürden gelen bazı öğelere bağlılığı da bu süreci etkiler. Dolayısıyla yoksul ülkelerde nüfus sınırlandırmasını uygulamak hem ekonomik hem de sosyolojik açıdan zordur. Yoksul ülkelerde sermaye yokluğu nedeniyle teknoloji eksikliği de nüfus yoğunluğunun çoğu zaman ucuz işgücü amacıyla kullanılmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak;

ekonomisi zayıf olan bu ülkelere yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak adına yabancı girişimcilere, doğal kaynakların ucuz ve uzun vadeli kiralanması, ucuz işgücü imkanları sağlamak, çevre sorunlarını yoksul ülkeler açısından işin içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Yoksul ülke, bir yandan kalkınma için krediye ve yabancı yatırımcıya ihtiyaç duyarken diğer yandan yatırımcının çevreye vereceği her türlü zararı da peşinen kabul etmektedir. Bu noktada kalkınma hedefi-çevre sorunları ikileminde kalan yoksul ülkeler, artan nüfusun ihtiyaçları için çevreden vazgeçmektedirler.

Huxley, makalesinde; gelişmiş ülkelerin militarist yaklaşımla sürekli empoze ettikleri savaş ihtimalinin toplumda milliyetçi ve ideolojik görüşleri yerleştirmesiyle bilim ve teknolojinin asıl kullanılması gereken alan olan ekolojik sistemin yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi yerine, olma ihtimali üzerinde sürekli politikalar üretilen “savaş” unsuru etrafında şekillenmesinin, kaynakların azalmasına neden olacağını belirtmiştir. (Huxley,1963:5) Az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı ve düşük eğitim düzeyi nedeniyle bu ülkelerin ekonomilerine aktarılan kaynakların da hiçbir zaman yeterli olmayacağını savunmuştur. Sonuçta, Huxley, tüm dünya ülkeleri için ekolojik bozulmayı önlemek ve tedbir almak amaç olsaydı; Birleşmiş Milletler (BM) bünyesindeki Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kurumların uluslararası ilişkilerde temel aktörler olacağını belirtmiştir. (Huxley,1963:6) Maalesef, Huxley’in önerdiği gibi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar ve öncelikli amaçları arasında kalan nüfus artışı, savaş ekonomisi gibi iç politik unsurların önüne geçememiştir.

Öncelikle Huxley, ekopolitik kavramını ortaya atmış olsa da kavram içinde yoksul ülkelerin nüfus artışını indirgemeci bir yaklaşımla bilimsel verilerle değerlendirmek gerektiğini ifade etmesi sorunun çözümünü eksik bırakmaktadır. Bu noktada, yoksul veya gelişmiş ülkelerde, toplumların tüketim alışkanlıkları, iklim ve bölgesel değişiklikler etrafında kaynakların coğrafi olarak dağılımı, toplumların yönetim mekanizmalarının kaynak yönetimindeki rolü, doğal kaynakların mülkiyeti sorunu gibi değişkenler yanısıra, toplumların çevre sorunları konusunda yalnız biyofiziksel değil, ekonomik ve politik açıdan da sosyal adaleti temin etmenin birçok değişkene bağlı olduğu söylenebilir. (Blaikie, 1985:120) Ayrıca yoksul ülkelerde yerel veya bölgesel düzeyde kültürel, demografik coğrafi ve yönetim şekli bakımından farklı değişkenlerin varlığı da doğal kaynakların tüketiminde etkili olmaktadır. (Netting, 1993:114) Ayrıca Huxley’e göre yoksul ülkelerin arz-talep dengesi üzerinden kaynak talebini dengeleyebilmeleri için nüfus artışında azalmanın çözümün merkezinde olduğu savunulmaktadır. Bir biyolog olan Huxley bilimin diyalektik niteliğinden hareketle kıtlık ve çevre sorunları arasında sebep-sonuç ilişkilerini incelemiştir. Sonuç olarak doğal kaynakların piyasa veya meta değeri arz-talep dengesinde belirlendiği için Huxley, doğal kaynakların meta olarak değer üretmediği yalnız çevre-insan ilişkisi üzerinden değerlendirildiği bir yaklaşımla ekolojik sorunları açıklamıştır. Huxley’den sonra politik ekolojiyi araştıran akademisyenler, bu kavramın bilim ve politika (*science and politics*) ayrımını yapmaya çalışmışlardır. Uluslararası çevre sorunlarıyla ilgili olarak biyoloji bilimi temelli bir açıklamadan ziyade sorunu daha çok sosyal bilimler etrafında araştırmanın doğru olacağı ifade

edilmiştir. (Rittberger, 1992:87) Özellikle 1980’lerden sonra uluslararası düzeydeki çevre sorunlarını ekonomi ve politik boyutlarıyla araştırmanın bu ayrışmayı zorunlu hale getirdiğinden bahsedebiliriz.

Bir diğer önemli çalışma ise dünyanın kaynaklarının ortak ve adil kullanılmasının gerekli olduğu konusunda 1968’de Science Dergisi’nde yayınlanmış olan biyolog ve araştırmacı Garrett Hardin’in “*Ortak Malların Trajedisi (The Tragedy of Commons)*” adlı makalesidir. Garrett Hardin, sınırlı kaynaklarla sürekli artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanamayacağını dolayısıyla nüfus artışının durdurulması ve sınırlı kaynakların kullanımına da yasal düzenlemeler getirilmesi gerektiğini belirterek nüfus artışının tükenebilir kaynaklarla karşılanmasının eninde sonunda mümkün olmayacağını belirtmiştir (Hardin, 1968:1243). Ayrıca Hardin, dünyada yaşayan herkesin bu sorundan en nihayetinde etkileneceğini ve doğurganlık özgürlüğünden bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hardin, ortak malların kullanımıyla ilgili yaptığı çalışmada bazı tahminlerde bulunmuş ve bu tahminlerin ortak çözüm noktası da nüfus artışının sınırlandırılması olmuştur. (Western Washington University, 2019) Dünyanın biyofiziksel olarak sonlu olduğunu ve nüfus artışı durdurulamazsa birey başına düşecek ortak malların kullanım payının da aynı hızda düşeceğini ifade etmiştir. Biyofiziksel sınırlar, küresel sistem içinde bazılarının kaynakları daha çok kullanmasından ve bazılarının ise daha az kaynak kalmasından dolayı bir tarafın fakirleşmesiyle dengesiz bir hal alacaktır. Başta düşük üremenin eğitim ile kontrol altına alınması hedeflenmeli ve insanların bireysel olarak üreme hakkı sınırlandırılmalıdır. (Hardin, 1968: 1248) Bunun daha sonraki dönemlerde faydalarının olacağı açıktır. Fakat insanların bu konuda ikna edilmeleri zor olabilir. Doğurma kararı, kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişebilir. (WWU, 2019) Doğurganlık oranının eğitim seviyesi ve gelişmişlik düzeyine bağlı olduğu düşünülürse gelişmiş ülkelerde bunun maliyetine katlanmak daha kolay iken, az gelişmiş ülkelerde ise bu maliyete katlanmak dahi ekonomilerinde büyük bir payı işgal edebilir. Dolayısıyla yoksulluğun da çevre kirliliğinin devam etmesinde rolü büyüktür. Bu ekonomik duruma yansımakta ve devletlerin politik karar mekanizmalarını da ulusal düzeyde etkilemektedir. Bu açıdan bakarsak yoksulluk da çevre kirliliğinin nedenlerinden biridir diyebiliriz.

Hardin, ortak malların trajedisi konusunda hava ve su gibi sınırlandırılması zor kaynakların tükenmez olduğu fikrinin çoğunlukla suyla sınırı olan devletler açısından da bir parola gibi benimsendiğini fakat bu durumun kirlilik açısından “kendi yuvamızı kirliletmek” konusunda da uzun dönemli maliyetler getirdiğini belirtmektedir. (Hardin, 1968:1245) Ancak devletlerin kontrolünde vergilendirme, kamu mülkiyetinden özel mülkiyete devretme veya kamu mülkiyetinde bazı yasal düzenlemelerin getirilmesi etkili olabilir. Hardin, yerkürenin kaynaklarının kullanımında öncelikle sınırlama getirmenin kaynakları korumak adına gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan Hardin, özel mülkiyetin, kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği açısından gerekli olduğunu savunmaktadır. Fakat özel mülkiyet bünyesinde kirlitenin de sorumluluğundan bahsederek kaynağı özel mülkiyetin sınırlarında kirlitenin de özgürce olamayacağını, bunun uzun vadede getireceği mali yükün, vergi ve benzeri ödemelerden daha

maliyetli olacağını da belirtmiştir. (Hardin, 1968:1246) Hardin, yerel, bölgesel veya ulusal düzeyde kullanılan kaynaklarla ilgili ya devletin yasalarla düzenlemeler yapmasının ya da kaynakların özel mülkiyete geçmesinin, kirlenmenin sorumluluğunda kaynak sahibinin vergilendirme sistemine tabi olmasının, kaynakların ortak ve hesapsızca kullanımının önüne geçmek için gerekli olduğunu belirtmektedir.

Hardin’le 1990 yılında yapılmış bir röportajda; önceki önerilerine katkı olarak, nüfus konusunda devletlerin iki çocuktan sonra ailelerin karar alma mekanizmalarını etkilemek açısından ödüllendirme uygulamalarının faydalı olacağını düşündüğünü ifade etmiştir. (Human4832, 1990) Çünkü günümüze dek nüfus artışının sınırlandırılmasıyla ilgili herhangi bir kalıcı uygulama konusunda başarıya henüz ulaşamamıştır. 1990’lı yılları küresel düzeyde çevre sorunlarının etkisini göstermeye başladığı bir zaman dilimi sayarsak, Hardin, nüfusu sabitlemek açısından ödüllendirmenin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kaynakların mülkiyeti bakımından özel mülkiyet olarak devletin bir takım vergilerle kaynakların kullanımının sınırsız olmasının önüne geçileceğini de ifade etmiştir. Çünkü Hardin sınırsızca üremenin sürdürülmesinin sonucunda ve kaynakların hesapsızca kullanımının dünyadaki kaynakların sınırlı olmasından dolayı bir süre sonra bu kaynakların yıkıma uğrayacağını iddia etmektedir. Bu durumda kaynaklar yetersiz olacaktır.(Hardin, 1968: 1246) Gezegendeki her bir nüfus artışı, yüzey alanının sabit olması nedeniyle doğal kaynakların paydaşlığında pay miktarını gittikçe azaltmaktadır. Günümüzde hala nüfus artışı ve ilişkili olarak yoksullukla mücadele çevre politikalarının öncelikli başlıklarıdır.

Hardin’in ortak malların trajedisinde, ekonomik değeri olan kaynağın bireyin mülkiyetine geçmesi durumunda kaynaktan yararlanmanın da yalnızca mülk sahibinin tekelinde olması toplumsal eşitsizliğe neden olacaktır. Hardin, kaynağı dışsal ekonomik etkileri göz ardı ederek doğal kaynağın ortak mülkiyetinde sınırsız kullanımına sınırlandırma getirmek için bireyin mülkiyetine bıraksa da toplumsal fayda açısından eşitsizlik ve adaletsizlik kaçınılmaz olacaktır. Burada Hardin, aynı zamanda doğal kaynaktan fayda sağlayan toplumun yükümlülüklerini, kaynağa kültürel ve yaşamsal ilişkilerini, toplumsal bilinç düzeyini yok saymaktadır. Kuralların varlığı, Hardin’in trajediye gerekçe olarak sunduğu, gözetim ve sorumluluk olmaksızın mutlak bir özgürlükle kullanma ilkesinin geçerli olmadığını gösteriyor (Çoban, 2018:30) Özellikle yerel ve bölgesel yaşam dinamiklerinde topluluklar kaynağa bağlı yaşam sürdürdükleri için kaynaktan en çok fayda sağlayan grup veya gruplar, doğal kaynağı koruma ve devamlılığını sağlama güdüsüyle hareket eder. (Ostrom, 2002: 144-145)

Hardin’in devlet müdahalesini ve özel mülkiyeti destekleyen önerisine karşı Elinor Ostrom, 1990 yılında yazdığı “Governing the Commons” adlı kitapla kaynakların yönetiminde; ortak malları kullanan ve ortak fayda sağlayan bireylerin, grupların özel mülkiyet ve devlet müdahalesinden ayrı ortak girişimle ve yerel düzeyde daha etkili olacağını iddia etmiştir. (Ostrom, 2002:445-489.) Kaynakların kolektif işbirliğiyle ve ortak kullanıcılar etrafında daha iyi yönetilebileceğini anlatan Ostrom, yerel düzeyde ortak malların yönetiminde başarıya ulaşmış örneklerden(Alanyalı balıkçılar kooperatifleri)

bahsetmiştir. (Ostrom, et al. 2002: 446) Burada kapitalizmden ve piyasa mekanizmasından uzak olmayan özel mülkiyete ve devlet düzenine karşı çıkmayan yalnız ortak malların yönetiminde alternatif sunan bir yaklaşımdan söz etmiştir. Dolayısıyla Ostrom’un çözüme dayalı işbirliği önerisi, yerel ve bölgesel düzeyde çabalara kısa vadeli katkılar sunmaktadır.(Ostrom, 2002:25)

Ortak mülkiyet kavramı çerçevesinde çevre sorunlarının çözümü, ortak malların coğrafi olarak yayılım gösterdiği farklı ülkelerin sınırlarında olan kıt kaynakların yönetimi ancak uluslararası düzeyde işbirliği ile mümkündür. Huxley, Hardin ve Ostrom’un savlarına baktığımızda, Huxley, çevre sorunlarının nedeninin yoksul ülkelerin bilinçsiz nüfus artışı olduğu ve yoksul ülkelerin devlet eliyle eğitilmesiyle nüfus sorununun çözüleceğini iddia etmiştir. İktisadi açıdan zayıf eli(*yoksul ülke*) sorumlu tutmaktadır. Hardin ise, iktisadi açıdan kaynakla doğrudan ilişki kuranın mülkiyetinde veya devletin doğrudan müdahalesiyle ortak mallara özerklik atfetmekte dolayısıyla toplumsal faydayı sınırlandırmaktadır. Ostrom ise, doğal kaynakların yönetiminin kaynağı kullanan toplulukların sorumluluğunda olduğu ve kaynaktan fayda sağlayanın pay aldığı bir durumdan bahseder. Ostrom’un savı da kaynaklardan doğrudan ve sınırlı oranda faydalananların yönetiminde etkin ve etkili olmasını ön planda tutar. Ne var ki, günümüzde iktisadi faaliyetlerin kaynakların kullanımında yerel veya bölgesel düzeyde sınırlı olmadığı küresel ticaret ve küresel ekonomi politikaları nedeniyle özellikle yoksul ülkelerdeki yerel halkın kullanımına ayrılmış kaynakların hükümetleri tarafından çok uluslu şirketlerin kullanımına açtıkları görülmektedir.(Bkz.2017’de Brezilya hükümetinin Danimarka yüzölçümünde bir alanı, çok uluslu bir maden şirketinin işletmesine açması, yine aynı hükümetin 2018’de Amazon Ormanları koruma kanununu gevşetmesi) Ayrıca yerel kaynakların kullanımının ve korunmasının bu kaynaklardan fayda sağlanmaya devam edilmesiyse de korumaya devam edileceği düşünüldüğünde iklim değişikliği gibi küresel bir sorunun yerel düzeyde fayda sağlayan kaynak veya kaynakların zarar görmesinde etkisinin olacağı muhakkaktır. Bu durumda yerel kooperatif veya birliklerin kaynaktan elde ettikleri mali faydanın azalması aralarındaki işbirliğini de sekteye uğratacaktır.

Uluslararası düzeyde çevre sorunlarının ekopolitik süreci, 70’lerin sonu 80’lerin başında bazı çalışmalarda kaba taslak, 90’larda ise tam anlamıyla Neo-Marksist bir yaklaşım üzerinden kendisini göstermiştir. Radikal bir yaklaşım olarak araştırmacılar, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin karşılaştığı çevre sorunlarının nedenleri üzerinde tartışıp bunlara bir takım öneriler getirmişlerdir. Ekolojik sorunları politik mekanizmalar üzerinden tartışan politik ekolojistler, birçok konuda ayrı fikre sahip oldukları halde iki konuda hem fikir olmuşlardır. Birincisi, üçüncü dünya ülkelerinin karşılaştığı çevre sorunlarının yalnız ekonomik veya politik hataların birer yansıması olmadığı, ikincisi politik ve ekonomik güçlere karşı bir manifesto ilan etmek gerektiğidir. (Bryand R.L.ve Bailey S., 2005:13) Bu güçler, tüm dünyayı saran 19. Yüzyıldan beri kapitalizme dayalı ekonomileri olan ülkelerdir. Politik ekolojistler, Üçüncü Dünya ülkelerinin toplumları ve çevrelerine, kapitalizmin yeryüzünde yarattığı tahribatı anlatmaya çalışmışlardır. Bu ülkelerin kalkınma adına kapitalist ülkelerle işbirliğine gitmeleri kaçınılmazdır. Çünkü

kapitalist sistemde üretim mekanizmaları süreklilik içermeli; doğal kaynaklar ucuza temin edilerek maliyetler azaltılmalı ve teknolojinin kullanımı ile de birim fiyatlandırmada daha kaliteli fakat daha ucuza üretebilmenin imkanları tedarik edilmeliydi. Bunu ancak gelişmiş ülkeler yapabiliirdi. Bir an önce endüstrileşmek ve kalkınmak adına Üçüncü Dünya Ülkelerinin bu çabaları, çevre sorunlarını içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklemiş ve hükümetlerin kalkınma çabaları birçok çevre sorununu da beraberinde getirmiştir ve hala getirmektedir. Özellikle sınır tanımayan su ve hava gibi kaynakların kirlenmesinin yarattığı etkiler, gelişmiş veya gelişmemiş, yoksul veya zengin tüm ülkeleri etkilemektedir. Bundan dolayı bu kaynakların kullanımında ortak mülkiyet anlayışıyla ortak hareket etmek, ortak çevre politikaları uygulamak kaçınılmazdır.

Mülkiyeti sınırlandırılmayan su ve hava gibi kaynakların ortak kullanımının getirdiği yıkım karşımıza iki farklı sorun çıkarmaktadır; birincisi bu tür kaynaklardan fayda sağlayan devletler, kuruluşlar, şirketler, toplum veya bireylerin sonsuz fayda sağlayacaklarını düşünmeleri ve bu kaynakların sonsuz olduğu inancı, ikincisi ise ortak malların hesapsızca kullanımının yarattığı doğrudan veya dolaylı iklim değişikliği sorununun kavranması fakat uluslararası işbirliğinde politika yapıcı(devlet) mekanizmaların çözüme taraf olmamaları veya çözümü geciktirmeleridir. Konuyu bundan sonra iklim değişikliği sorunu ile sınırlandıracağız.

3. İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Ortak Çevre Yönetimi Sorunu

İklim değişikliği, küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkmış ve insan varlığını tehdit eden son on yılın sürekli üzerinde düşünülen, tartışılan dış politika konularından biridir. İklim değişikliği, "karşılaştırılabilir bir zaman diliminde, doğal ve beklenen değişikliklere ilave olarak insan etkinlikleri ile küresel atmosferdeki bozulmalar sonucunda iklimde gözlenen değişikliklerdir" olarak tanımlanmaktadır. (Keskin, 2011: 63) Günümüzde insanlığın karşılaştığı en yıkıcı krizlerden biridir. Bu kriz birden çok değişkenin yerel, bölgesel, ulusal veya uluslararası düzeyde etkilediği ve insan varlığını tehdit eder sınıra doğru giden, devletlerarası müzakerelerle çözülebilecek karmaşık bir sorundur.

Uluslararası işbirliğini gerektiren konular üzerine müzakerelerde bulunan devletler, dış politika çıktıları üzerinden hareket eder. Güç ve çıkar dengesi karar alıcıların politika üretiminde etken olur. Devletlerin başlıca dış politika amaçları; vatanın sınırlarını korumak, ülkenin güvenliğini sağlamak, stratejik önemi olan yerleri elinde tutmak, ülkedeki siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemin huzurunu ve devamlılığını sağlamaktır. (Gönlübol, 1993: 95) Devletler bu amaçlara ulaşmak için ekonomik olarak güçlü olmak dolayısıyla halkın refah düzeyini arttırmak isterler. Devletler, uluslararası işbirliği gerektiren konularda öncelikle ulusal çıkarlarını korumayı amaç edinirler. Su ve hava gibi sınırları belirsiz, mülkiyeti ortak, tüketimi sınırlı kaynakların devletlerarası ilişkilerde çatışma unsuru olmasını önlemek amacıyla uluslararası hukukta bazı düzenlemeler getirilmiştir. 1997 yılında BM Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmeye göre, sınır aşan suların(birden fazla ülke tarafından kullanılan) hakça kullanımı ilkesi benimsenmiştir. Hakça kullanım ilkesi; sınır aşan suların

miktar olarak eşit kullanımından ziyade hakka sahip olmak bakımından bir denkliği ifade etmektedir. (Dülger, 2015: 33) Hakça kullanımın ölçüsü; "çevresel varlıkların sağlıklı ve dengeli bir şekilde sürdürülebilmesi açısından ihtiyaç duyduğu korunma gereksinimi, yararlanıcı devletlerin toplumsal ve ekonomik gereksinimleri, ilgili devletlerin söz konusu çevresel varlığa bağımlı nüfusları, geçmiş ve hâlihazır kullanımlar, bu kullanımlara alternatif olacak olanakların varlığı" gibi ulusal çıkarlara göre nisbi bir hakkı içermektedir. (Yılmaz, 2018:237) Dolayısıyla bu tür hakça paylaşımlardan sınır aşan suların kullanımı, tarım alanları, iklim koşulları, nüfus ve göç dengesi gibi iç politika dinamiklerini etkilemekte, dış politikada ise güç ve çıkar mücadelesinin bir argümanı olarak ortak çevre politikasının uygulamalarında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.(Bkz. Çin-Hindistan Brahmaputra Nehri Anlaşmazlığı) Bu tür kaynakların kullanımında uluslararası ilişkilerde karşımıza çıkan sorunlar; ya tüketici ya da yoksun bırakıcı nitelikteki faaliyetler veya suların niteliğini değiştirici faaliyetlerdir. Her iki kullanım tarzı da dolaylı veya doğrudan bir veya birden çok ülkenin ekonomisini ve kalkınmasını ilgilendirmektedir En yaygın örneği tarımsal amaçlarla sulama olan ilk gruptaki faaliyetlerde, kullanılan suyun tamamı veya bir bölümü tekrar akarsuya dönmemektedir. Fakat ekosisteme zarar veren endüstriyel faaliyetler olan ikinci gruptaki faaliyetlerde ise kullanılan su, zehirli ve kirlenici maddelerle birlikte akarsuya dönmektedir. (Yılmaz, 2018: 247) Endüstriyel faaliyetlerin sanayileşmiş ülke ekonomilerinin refahı ve toplumsal huzuru ve istikrarı açısından gerekli olması buna karşın ekosistemin dengesini bozucu faaliyetlerin devletlerin ekonomi politikalarında yer alması çevre sorunlarının çözümü açısından sıkıntılı bir durum yaratmaktadır. Bu açıdan çevreyle uyumlu yeni bir ekonomi modeli oluşturulmasından ziyade, mevcut ekonomik sistemin çevreyle uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığı "sürdürülebilir kalkınma" 1987'de ilk kez Brundtland Raporu'nda ifade edilmiştir. Orijinal adı "Our Common Future"(Ortak Geleceğimiz) olan bu raporda; sürdürülebilir kalkınma ile gelişmiş ülkelerin maddi ve teknolojik desteği amaçlanarak gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların yönetiminin ulusal, kaynakların kullanımının ise gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden yoksun bırakmadan uluslararası düzeyde kullanılması hedeflenmiştir. (Brundtland, 1990) Bu açıdan rapor; ekonomik büyümeyi çevre dostu bir perspektifle gerçekleştirmenin mümkün olacağından hareketle hem yoksullukla mücadele etmek hem de çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için yeni bir ekonomik büyüme modeline ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Çevre sorunlarının ve özellikle iklim değişikliğinin mutlak nedeni olan endüstriyel ekonomik büyümenin sürdürülebilir niteliği uzun vadeli kalkınma planlarının ortak amacı olmuştur. 1992 Rio Konferansı'nda uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan küresel düzeyde devletlerin ortak eylem planını bir an önce gerçekleştirmeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. Bunda öncelikli olarak yoksullukla mücadelede eşit, adil ve hakça ve insanca yaşamın sürdürülebilirliği için ticari faaliyetlerle çevrenin birbirini destekleyici hale getirilmesi amaçlanmıştır. (Sezer, 2015:767)

Çevreyle ilgili sorunlar, çevrenin ortak mülkiyet niteliğinden dolayı ortak hareket etmeyi gerektirmektedir.

Çevrenin ortak yönetimi, devletlerin çıkarlarının ortak veya uyumlu olmasını gerektirmektedir. Uluslararası ilişkilerde işbirliğinin söz konusu olduğu sorunlarda devletler, soruna kendi açılarından bakarlar ve güç-çıkarcı çatışma gibi araçlar üzerinden dış politika çıktılarını oluştururlar. Fakat çevreyle ilgili sorunlarda ortak yönetim ve uzlaşma gerektiğinden ulusal çevre politikaları, küresel çevre politikalarının uygulayıcısı olmak durumundadır. Fakat birbiriyle uyumlu olması açısından devletlerin tek tek kendi sınırları içinde ulusal çevre politikalarının başarıya ulaşması, küresel çevre politikalarının da başarı şansını arttıracaktır. (Kaplan, 1999: 132)

Küresel Çevre Politikaları, ülkelerin çevre konusundaki tercih ve amaçlarının belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. (Budak, 2000: 3) Küresel çevre sorunlarını sorunun nedenlerinden olan ekonomik ve siyasi mekanizmalardan ayrı düşünmek mümkün değildir. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası sistemi incelersek, günümüzde iklim değişikliği sorununun çözümünün aslında ekonomik ve politik sistemin aşmazlarında olduğu gerçeğini görebiliriz. Küreselleşmeyle neoliberal politikaları uygulayan ülkeler, sınır ötesi üretim ve sınırsız tüketim hedefiyle kaynakların hesapsızca kullanımının getirdiği küresel iklim sorunlarını görmezden gelmektedirler. Kalkınmanın küçük bir grubun elinde olması, fakat kalkınma için gerekli doğal kaynakların ise daha geniş bir coğrafyaya yayılmış ve özellikle az gelişmiş ülkelerin topraklarında yer alması, kalkınmanın olumlu ve olumsuz bazı sonuçları olduğu gerçeğini yadsıyamaz. Bu sonuçlar, başlangıçta sanayileşmiş ülkelerin, yoksul veya az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını sömürmesi ile başlamış, sonrasında ise iktisadi nitelikte gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin borçlandırma ve alacaklı olarak iki ayrı gruba ayrılmasıyla devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nin öncülüğünde kurulan kredi ekonomisine dayalı Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası(WB) vasıtasıyla, az gelişmiş veya yoksul ülkeleri sanayileşmeye destek vermek adına borçlandırmıştır. Böylece gelişmiş ülkelerin gelir kaynağını krediye dönüştürüp uzun vadede az gelişmiş ülkeler üzerinden gelir elde etmeye dayalı bir yapılanmanın temel yapı taşları kurulmuştur. Küreselleşmenin sanayileşmiş ülkeler için paradan para kazanmaya ve daha çok Pazar ortamı yaratmaya dayalı kapitalist sistemi, az gelişmiş ülkelerin de uluslararası kredilendirme kuruluşları (IMF, Dünya Bankası) aracılığıyla gelişmiş ülkelerin gelişmişlik düzeyine gelebilmek için kredi temin etmesini özendirilmiş veya mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla iklim değişikliği gibi gezegenin tümünü ilgilendiren ve birçok devletin katılımıyla ortak bir çevre yönetimi altında ancak başarıya ulaşacak büyük ölçekli bir sorun için ekolojik ekonomi modeli getirilmelidir. Fakat üretimin aynı hızda devam etmesi ve pazar koşullarının sürmesi dünyanın ekolojiye uyumlu bir ekonomi modeliyle yönetilmesini imkansızlaştırmaktadır. (Sezer, 2015:769) 1980'lerden sonra neoliberal politikaların küresel ölçekte yaygınlaşması ve küresel rekabetin yıkıcı etkisi, kalkınma ve ekonomik büyüme hedeflerinin katlanarak artması, iklim koşullarının hızla bozulmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması, devletlere karar alma mekanizmalarında hem yasalar hem kurumlar hem de finansal açıdan belli yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülükler, hem ortak bir çevre politikası yürütmek

hem de sosyal, ekonomik ve politik sürdürülebilirlik için gereklidir.

Devletler hala kural koyucu ve uygulayıcı olarak başat aktörlerdir. Ayrıca hala devletler uluslararası ilişkilerde küresel ticareti, küresel ekonomi politikalarını yöneten aktörlerdir. Küresel kamu harcamaları, devletlerin ortalama GSYİH(GDP)'nin %17'sini karşılamaktadır. (World Bank, 2017) Aynı zamanda küresel düzeyde politika uygulayıcısı olarak çevreyle ilgili konularda yasal düzenlemeleri yapmak ve kurumların uyumunu sağlamak yine devlet erkinin görev ve yetki alanındadır. (Setzer et al. 2018:58) Fakat küresel iklim değişikliği sorununun çok geniş kapsamlı olması nedeniyle tek aktör devlet üzerinden çözülmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla günümüzde ortak çevre politikalarının yürütülmesinde çok merkezliliğe(*polycentricity*) yani birden çok aktörün katılımına ihtiyaç vardır. (Ostrom, 2009:3) Bunlar devlet(*nation-state*) dışında, iş dünyası(*business*) ve toplum(*community*) olarak adlandırılan hükümet-dışı(*non-governmental*) aktörlerdir. Hükümet-dışı aktörler, iklim değişikliği konusunda değişimlere dikkat çekmek, uluslararası toplumda farkındalık yaratmak, uluslararası kamuoyu oluşturmak veya hükümetlerle bilgi alışverişinde bulunmak veya hükümetler üzerinde sosyal baskıda bulunmak gibi geniş perspektifte etki alanları oluşturmaktadır. İklim değişikliği sorununun bir an önce çözülmesi en azından iklimin değişmez (*climate stabilization*) kalması, bioçeşitliliğin azalmasının önüne geçilmesi ve/veya değişmez kalması, insan sağlığı için gerekli temiz hava koşullarının sağlanması ve karbon ayak izinin en aza indirilmesi gibi amaçlarda yine devletler başat rolü oynamaktadırlar. O zaman ortak çevre yönetiminin baş aktörü ve uygulayıcısı olan devletlerarasında güç ve çıkar ilişkisinin hem ekonomik hem de politik düzeyde olumlu ve uyumlu hale getirilmesi önemlidir. Bu konuda bir görüşe göre; yeni bir ulus üstü yapının iklim değişikliği konusunda yapılanması ve bu yapının da bağımsız finansal bir bütçesinin olması önerilmektedir. Bu örgüt hem finansman yönünden hem de kurumsal olarak tüm ülkelere eşit ve adil yardım ve paylaşım önermelidir. Sorun şu ki; uluslararası ilişkilerde devletler ekonomik ve politik birikimlerini, değerlerini birbirleriyle kıyaslayarak dış politika çıktılarını buna göre planlamaktadırlar. Aktörler arasında bir çatışma unsuruyla ilgili hangi dış politika çıktısının uygulanacağı birbirinden farklı ulusal çıkarlara göre belirlenir. İklim değişikliği nedeniyle küresel ısınma, tüm devletlerin karşılaştığı ortak bir sorundur. Bu sorun hem iç politika dinamiklerini hem de dış politika çıktılarını etkilemektedir.

Devletler, toplum sağlığı, gıda güvenliği ve gıda temini, iyi eğitim, iş imkanı, refah toplumu oluşturma vs. gibi konularda toplumsal beklentileri karşılamak durumundadırlar. Bu beklentileri karşılayacak iç ve dış politikalar oluşturmak ulusal çıkar düzleminde ele alınabilir. O zaman iklim değişikliği sorununu uluslararası düzeyde çözmek için farklı bir politik tutum sergilemek veya yeni bir politika çıktısı üzerinde tartışmak gerekir. İklim değişikliği sorununda, taraflardan biri doğa diğeri gezegenin tüm devletleridir. Dolayısıyla doğanın uğradığı dengesizlik karşısında devletlerin karşısına ne tür doğa olayları çıkacağı belirsizdir. Bu belirsizliği devletler, kısmen bilim insanlarının veya bilimsel kuruluşların gözlemleri ve araştırmalarıyla çözebilirler. Fakat yine de geleceğin belirsizliği, neyle, ne zaman ve nasıl

karşılaşılacağı bilinmemesi endişe verici olmaktadır. Burada devletin veya uluslararası işbirliğindeki diğer aktörlerin “esnekliği” ve “homojen” yapısı önemli olmaktadır. Esneklik; siyasi, sosyal kurumlar arasındaki değişime ayak uydurabilme kapasitesini belirlerken, homojenlik ise ekonomik ve politik kurumların birbiriyle uyumlu hareket etmesi ve kırılğan değil güçlü olması ve değişime karşı yapıcı politikalar uygulamasıdır. Dolayısıyla, bu esneklik, siyasi olarak demokratik ülkelerde yapıcı kurumların varlığında başarılı olabilir. Homojenlik ise ekonomik olarak kurumları ve istikrarıyla birbirine benzeyen ülkeler arasındaki işbirliğinin verimliliğini sağlar. Örneğin; bölgesel düzeyde ekonomik entegrasyonla başlayıp siyasi bir birliğe dönüşen Avrupa Birliği(AB), Kyoto Protokolü kapsamında 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarının azaltılması hedeflerine ulaştıktan sonra, 2020 yılına kadar 1990 seviyelerinin %40 altındaki bir sera gazı emisyon azaltma hedefini benimsedi. Ayrıca 2013 yılında AB, İklim Değişikliğine Adaptasyon Stratejisi adı altında yeni bir program benimseyerek üye ülkelerin iklim koşulları karşısında esnekliklerini arttıracak bilgi ve teknoloji desteğini yürürlüğe koymuştur. (EU, 2019) Ayrıca üye ülkelerin çoğulcu demokrasiyle yönetilmeleri sivil toplum kuruluşları(STK), siyasi partiler, üniversiteler, bilim insanları, bilimsel kuruluşları gibi hükümet-dışı aktörlerin de iklim değişikliği sorunları hakkında hükümetle bilgi alışverişinde bulunmalarını sağlamakta, geleceğe dair belirsizlik hakkında birden çok öngörü tartışma platformlarında cevap bulmaktadır.2017’den beri AB, “public consultation” adıyla bu platformu oluşturmuştur. Ostrom’un bahsettiği gibi “eğer yerel, bölgesel ve ulusal katmanların katılımı sağlanmazsa çözüm küresel düzeyde iyi sonuç vermeyebilir” (Ostrom, 2009: 3)Bu konuda bölgesel entegrasyonlar kendi içinde iklim değişikliği sorununu çözebilir fakat kümülatif değerinde bir başarı yakalamak için devletlerin birbirinden hem ekonomik hem de sosyopolitik açıdan farklılıklarını uyumlaştıracak bağımsız bir üst otoritenin varlığı hem devlet egemenliği açısından hem de uluslararası ekonomik sistemin beklentileri açısından zor görünmektedir.

Çevre sorunlarını, bugün bir ülkeyle veya bir kıtayla dahi sınırlı tutmak mümkün değildir. Çevresel değerlerin insanlığın ortak malı olduğu düşüncesiyle, yeryüzünde hiçbir ülke, iklim değişikliğinin ne kendi sınırları içinde kaldığını ne de neden olduğu çevre sorununun diğer ülkeleri etkilemediğini iddia edebilir. Aynı zamanda dünyanın bir ucunda ortaya çıkan çevre sorunlarından kendisini uzak tutabilmesi mümkün değildir. İklimde görülen değişiklikler, ozon tabakasındaki inceltme, okyanuslardaki canlı popülasyonunun azalması, mera ve orman alanlarının yok olması veya zarar görmesi, zehirli hava ve su alanlarındaki artış, yok olan hayvan ve bitki türleri tüm gezegeni doğrudan etkilemektedir. Kalkınma hedefiyle üretim yapan her ülkenin bu tehdidin artmasında az veya çok payı vardır. En çok da endüstriyel üretimde yakıt olarak kömür kullanan Çin, Hindistan gibi ülkeler yüzünden havaya salınan zehirli gazlar hem küresel ısınmaya neden olmakta hem de insan sağlığını tehdit etmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği sınır tanımaz ve ortak sorumluluk gerektiren özelliği açısından tüm devletlerin zengin-yoksul fark etmeksizin eşit ve adil çabasıyla birbirini destekleyecek bir işbirliğinde çözüm üretebilir. Fakat sürdürülebilir kalkınmanın 1992’den beri süregelen serüvenine baktığımızda neoliberal

politikaların eşit-adil paylaşım ve çevre ve yaşam hakkı gibi kavramlarla ters orantılı olarak devletin küçülmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş, esnek işgücü piyasası, özelleştirme gibi daha çok özel sektörü destekleyen ve küresel ticareti ve kar payını arttıran politikaları benimsemesi ve uluslararası ekonomik sistemin buna paralel olarak hala ekonomik büyüme hedefinde ısrar etmesi, küresel çevre sorunlarının katlanarak büyümesine neden olmaktadır.

Dünyadaki birçok uluslararası sorunun görüşülmesinde öncülük eden Birleşmiş Milletler(United Nations)ın finansman kuruluşları olan Dünya Bankası(World Bank), Uluslararası Para Fonu(IMF), yoksul veya gelişmekte olan ülkelere verdikleri krediler neticesinde özellikle 1990’lı yıllardan sonra bu ülkelerde üretim ve gelir kayıpları olmuş; borçlanma sonucunda günlük 2 Dolar’dan daha düşük gelir düzeyine sahip olanların oranı %1.7’den %2.08’e yükselmiştir. (Karagül, 2011: 70) Dünya Bankası’nın uygulamalarında eğitim, sağlık ve sosyal içerikli programlar desteklenirken bu yaklaşımlar ekonomik politikalarını desteklememektedir. Çünkü Dünya Bankası’nın sağladığı krediler, ilgili projelerin dış finansmanında kullanılmak koşuluyla verildiği için bir yandan talep yaratabilmek bir yandan da tekrar borçlandırabilmek için bu sistemi sürekli hale getirmektedir. Bu ekonomik modelden fayda sağlayan refah devletleri, çevresel olarak sürdürülemez büyüme dinamikleri ile finanse edilmektedir. (Bailey, 2015:803) Çevreye duyarlı yeni bir ekonomik modelde refah devletlerinin kendi finansal harcamaları yanısıra yoksul veya gelişmekte olan ülkelere de mali destek sağlaması gerekeceğinden refah devleti düzeni ilk başta bocalamaya neden olabilir veya kamu harcamalarını kısım çevre vergilerini arttırarak daha sıkı bir ekonomi politikası uygulayabilir. Dolayısıyla iklim değişikliği sorununu çözmek, eşit, adil ve tüm aşamalarında geri dönüşü uzun sürecek bir maliyete katlanmayı gerektirdiğinden devletlerarası fedakarlık kuzey-güney ayrımı açısından sorun yaratabilir. Bu durumda devletlerin ortak yönetimle ortak politikalar uygulaması güç görünmektedir. Ayrıca neoliberal politikaların hakim olduğu uluslararası ekonomik sistemde uluslararası örgütlerin finansal kaynağının gelişmiş ülkelerin desteğinde olduğunu düşündüğümüzde iklim değişikliği konusunda öne sürülecek bir çözümün mutlaka finansman kısmı çıkar ve fayda perspektifi dışında tutulamayacaktır. Çünkü gelişmiş ülkeler açısından uygulanacak bir çevre politikasının finansmanının geri dönüşünün ticari bir gelir getirmemesinin gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı stres, bu ülkelerin sosyal, politik, ekonomik refah düzeyini de bir süre baskılayacaktır. Bundan dolayı, çevre sorunlarının çözümünde devlet yönetimleri, soruna iyi niyetle yaklaşırsalar da çözüme destek verme aşamasında ekonomik ve siyasi farklılıklar, ortak çevre politikalarının uygulanmasının getirdiği maliyetleri karşılamakta sorun yaşayacaklardır. Ayrıca gelişmiş ülkeler, yoksul veya gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliklerinden dolayı maruz kalacakları sorunlarla ilgili yapıcı politikalara destek verme noktasında isteksiz davranmaktadırlar. Bu konuda iklim değişikliği sorununun çözümünde önemli bir adım olan Kyoto Protokolü’nün nasıl sera gazı emisyonu ticaretine dönüştüğü bir sonraki başlıkta tartışılacaktır.

4. İklim Değişikliğini Önlemekte Önemli Bir Adım: Kyoto Protokolü

Çevre kirliliğini bir sorun olarak gören ilk toplumlar, sanayileşmiş toplumlardı ve bir şehir, bir bölge veya belli bir kıyı şeridi gibi sınırlı alanlardaki kirlilikle ilgili yapılan çalışmalarla sorunu kısmen çözmüşlerdi. Fakat zamanla kalkınmanın ve ekonomik büyümenin devam etmesi, gezegenin ekosisteminin dejenere olma hızının tekrar ekosistem tarafından yerine konma hızından fazla olması nedeniyle 1970'li yıllara gelindiğinde kirliliğin boyutu küresel bir hal almıştır.

1972'de ilk kez Stockholm'de toplanan BM İnsan Çevresi Konferansı'(Conference on Human Environment)nda dünyanın ekosisteminde insanoğlunun yaptığı ölçekte çevre korumanın ve çevre kirliliğine karşı önlem almanın gerekliliği üzerine ortak hareket etmek gerektiği ifade edilmiştir. 1972'de dönemin Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt öncülüğündeki komisyonun hazırladığı rapora göre gezegeni kurtarmanın yolu çevre koruma için ülkelerin GSMH 'larının belli bir yüzdesiyle fon oluşturulması gerekliliğidir. Ayrıca ortak malların kullanımı ile ilgili uluslararası gelir ve tüketim vergisi konulması önerilmiştir. 1972'de Roma Kulübü tarafından uzmanlara hazırlatılan "Büyümenin Sınırları" (Limits to Growth) adlı raporda ise; insanlığın küresel bir ekonomik ve ekolojik yıkımın eşliğinde olduğu uyarısı yapılmıştır. Bu raporda özellikle savaş sonrası metal alaşımli ürünlerin üretiminde artış, tarımsal üretimde zararlı kimyasalların kullanılması, verimliliği arttırmak için uygulanan DDT kullanımı gibi ilaçlamaların yarattığı çevre sorunları batı toplumlarında tepkiye neden olmuştur. (Meadows ve Meadows,1972:87)

1990'lı yıllara gelindiğinde gelişmiş ülke ekonomilerinin uluslararası ticaret hacmindeki artış, tüketim ekonomisinin az gelişmiş ülke ekonomilerine yansması, ambalajlama ve plastik maddelerin yarattığı çevre kirliliği, küresel lojistik faaliyetlerinin okyanuslarda oluşturduğu kirlilik, 1992'de yapılmış olan Rio Dünya Zirvesi'nde Stockholm'den farklı olarak eski Doğu Bloku ülkelerinin de katılımıyla ilk kez BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) adı altında 178 devletin katılımıyla tartışılmıştır. Bu zirve yoğun katılıma rağmen artık dünyanın çevre kirliliği konusunda tahammülü kalmadığının ve bu konuda ortak hareket etmenin gerekliliğinin anlaşılması açısından önemlidir. Fakat uluslararası düzeyde yaptırım ve kontrol gücü olmadığı için özellikle gelişmiş kuzey ülkelerinin istekli olmadığı 1992 Rio Zirvesi'nde görülmüştür. Öte yandan gelişmiş ülke ekonomilerinde ortaya çıkan refah düzeyinin yarattığı kirlilik ile az gelişmiş ülke ekonomilerinin rekabet endişesiyle her koşulda kalkınma çabasının yarattığı kirlilik arasında kalan gezegenin ekosistemi artık 1990' lı yıllardaki hava kalitesi seviyesini yakalayamayacak bir duruma gelmiştir. 1992'de Küresel Çevre Fonu oluşturulmuş Gündem 21 adıyla 1990-2000'leri kapsayan küresel çevre koruma girişimi başlatılmıştır. 1992 Rio Zirvesi'nde öngörülen tüm korumayla ilgili konu başlıkları uygulama aşamasında üretimin, kalkınmanın ve tüketimin sürdürülebilir olması hedefiyle genişletilmiştir. Gündem 21'in önemli özelliği; bugüne kadar görüşmelere katılan tüm ülkelerin ortak inisiyatifinde bir taslak oluşturulmuştur. Ayrıca bu taslak gelişmiş ülkelere daha fazla sorumluluk yükleyerek gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomilerine eşit pay değil, nisbi pay ayırma prensibiyle

uluslararası bir program olarak benimsenmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2002) Bu sayede sürdürülebilir kalkınma hedefinin kirlenmeyi önleyici teknolojilerin kullanılması ve yoksul ülkelere daha fazla mali destekte bulunulması ile gerçekleştirileceği düşünülmüştür.

Çevre kirliliği konusunda 1997'de 169 ülke tarafından imzalanan Kyoto Protokolü, 2005'te yürürlüğe girmiş ilk yaptırım destekli Çevre Antlaşması'dır. 2004'te Rusya ve AB bünyesine dahil olan Eski Doğu Bloku ülkelerinin de imzalamasıyla 181 ülke ve diğer devlete bağlı örgütler, karbondioksit ve metan gibi gezegenin hava sağlığını tehdit eden sera gazı salınımı için ortak tutum sergilemişlerdir. Bugün Protokole taraf olan 191 ülke ve AB, halen Kyoto Protokolü'nün belirlediği mekanizmalar vasıtasıyla iklim değişikliği ile mücadele etmektedirler. Kyoto Protokolü'nün 2005 yılında yürürlüğe girmesiyle üye ülkeler, ilk kez iklim değişikliği üzerine hazırlanmış bu ortak metinle uluslararası düzeyde olumlu bir girişimde bulunarak yer kürenin sıcaklık seviyesini 1990'lar seviyesine düşürmeyi hedeflemişlerdir. Kyoto Protokolü'ndeki amaç, "atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklime tehlikeli etki yapmayacak seviyelerde dengede kalmasını sağlamaktır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), 1990 ile 2100 yılları arasında 1.4 °C ile 5.8 °C arası sıcaklık artışı tahmin etmekteydi. (IPCC, 2007 Report: article b)

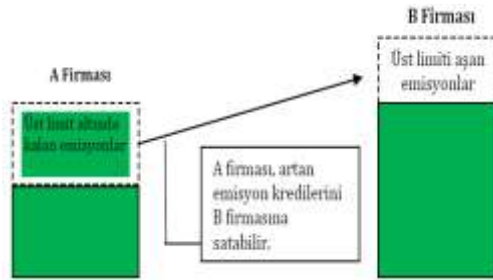
Kyoto Protokolü, 1997 yılında hazırlanmış ve kabul görmüş bir anlaşma metni olarak ilk başta iklim değişikliği ve küresel ısınmanın önüne geçilmesi açısından gayet sevindirici bir adım olarak benimsendi. Fakat 1997-2005 yılları arasında protokole onay veren ülkeler arasında bu konuda yeterli düzeyde ön hazırlık yapıldı mı? Bu bir tartışma konusudur. Nihayetinde günümüzde 1990' larda +1.5 seviyesini aşan hatta +2 °C seviyesinde tutmak için yapılması gerekenler üzerinde tartışıldığını biliyoruz. (Mitchell, 2001:228, Blum,2008:325) Kyoto Protokolü bu anlamda başarıya ulaşamamıştır. Bu konuda yapılmış bazı analizler üzerinde durmakta fayda var. Kyoto Protokolünün; ortaya çıkardığı karar mekanizmalarının küresel ısınma konusunda etkinliğini değerlendirecek olursak;

1) *Protokolün esnekliği*; Öncelikle Kyoto Protokolü'nün zaman açısından sekiz sene sonra yürürlüğe girmiş olmasının nedeni olarak; karbon salınımı ve diğer zararlı gazların üretiminin dünya toplam üretiminin %55 'inden az olmamak kaydıyla üreten devletlerin ortak bildirisini olması olarak gösterilmektedir. (Kyoto Protokolü, 1998: article 25) Aşlında Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle ortak mücadeleyi sağlamaya yönelik tek uluslararası çerçeve belge olma özelliği taşımaktadır. Fakat sera gazlarının salınımı konusunda ısınmanın nedeni olarak toplam karbon türevi gazların (*Karbon dioksit (CO2), Metan (CH4), Nitröz Oksit (N2O), Hidroflorür karbonlar (HFCs), Perfloro karbonlar (PFCs), Sülfürhekza florid (SF6)*) % 25'ini üreten ABD'nin Protokol'de yer almaması, Hindistan ve Çin 'in ise gelişmekte olan ülkeler arasında diğer yüz ülke ile birlikte sorumlu tutulmaması, Kyoto Protokolü'nün başarılı olamamasında da etkili olmuştur. Nihayetinde sera gazı üretiminde ciddi artışlara neden olan Çin ve Hindistan taraf oldukları halde sorumluluğu paylaşmamışlar, sera gazlarının üretimi ve salınımında da bu ülkeler, dışarıda tutulmuştur. Ayrıca uzmanlar Kyoto

Protokolü'nde bahsedilen karbon salınımının 1990'lar seviyesine gelmesi için toplamda %5.2 azaltılması gerektiğini iddia etmektedirler. 2007 IPCC raporunda; "sanayileşmiş ülkelerin 1990'lar seviyesine inebilmek için karbon salınımını, 2020'ye kadar %10-40 oranında, 2050'ye kadar %40-95 oranında yerküre ısınmasının +2°C de artışını sınırlamak için azaltması gerekir." hükmü yer almaktadır. Bu ifadeyi imzalayan devletlerin Kyoto Protokolü emisyon azalımı için gerekli mekanizmaların çalışmasını pek desteklemediğini göstermektedir. (IPCC, 2007: Special Report for Global Warming) 1990-2012 yılları arası Kanada, karbon salınımını %25, Japonya ise %14 arttırmıştır. (Olivier et. al. 2013) Bu bağlamda ortak sorumluluk açısından Kyoto Protokolü'nde üyelerin üstlendiği sorumlulukları yerine getirmek şöyle dursun karbon salınımının artması, Kyoto Protokolü'nün istenen sonucun çok gerisinde kaldığını göstermektedir. Kanada'nın 2011'de protokolden çekilmesi de küresel ısınmanın öncelik vasfının, kalkınma ve ilerleme hedeflerinden sonra geldiğini göstermiştir.

2) *Protokolün yükümlü gelişmiş ülkeler üzerinde yarattığı stres ve karbon ticareti*; Kyoto Protokolü'nün uluslararası çevre yönetimi üzerindeki olumlu etkisi tartışmalıdır. Kyoto Protokolü'nün amacına uygun olarak karbon gazı salınımının 1990'lar seviyesine inmesi için gerekli olan yükümlülüklerin öncelikle gelişmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu bilinmektedir. Dünyada sınırlı kaynakların 200 yıldır bu ülkelerin kalkınması ve zenginleşmesi için kullanıldığını düşünürsek, pozitif geri dönüşümün öncelikle kalkınmış ülkelerin fedakarlık ve özverisinde anlamlı olacağı şüphesizdir. Üstelik uluslararası ortak girişimlere destek vermeleri yanı sıra sera gazı salınım değerlerini de ekonomik gelişme olarak devamlı arttırmaları samimiyetten yoksun bir durumdur. Küresel ısınmaya neden olan ülkeler, üretim temposu çok hızlı ve ucuz sermayeye dayalı bir sisteme gezegenin kaynaklarını kar maksimizasyonu hedefiyle feda etmektedirler. Sanayi kapitalizmi, doğanın kaynaklarını özel mülkiyet anlayışı ile sınırsızca kullanarak son aşamada doğanın tahribatını hızlandırmıştır. (Başkaya, 2020) Üstelik ticari ilişkilerin de teknolojik gelişmelerle bölgeselden ziyade küresel düzeyde seyretmesi çevre kirliliğini işin içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla kirlilemenin sorumluluğunda olan ülkeler ile kirlilemeyi henüz bu ülkeler kadar aşındırıcı hale getirmemesi az gelişmiş ülkeler arasında kirlilemenin kredilendirilmesi ile Kyoto Protokolü, çözüme odaklı değil sistemin devamlılığına yardımcı bir mekanizma haline gelmiştir.

Şekil 1. Karbon Ticareti

Kaynak: ÇOB; 2011:13'den aktaran Gül Binboğa, Sürdürülebilirlik. Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:4, 2017, s.223.

Kyoto Protokolü hedeflerinin tutturulması için piyasa odaklı üç mekanizma kurulmuştur; 1) *Uluslararası karbon ticareti*; Ek I ülkeleri (başta OECD ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler) arasında veya uluslararası düzeyde üye devletler arasında karbon ticaretine izin vermektedir ki; karbon gazı salınımı belirlenen sınırların altında kalan ülkeler kalan haklarını satabilmişlerdir. 2) *Ortak yürütme*; Ek I'e üye ülkeler, aynı kategorideki diğer ülkelerde gerçekleştirilen salınımın azaltılmasına yönelik projelerde yaptıkları yatırımın bedeli kadar kredi temin ederek kendileri için belirlenen hedeften düşülmesine olanak sağlamaktadır. 3) *Temiz kalkınma mekanizması(CDM)*; gelişmekte olan ülkelerde salınımın azaltılması doğrultusunda gerçekleştirilen projelere yatırım yaptıkları takdirde Ek I ülkelerinin bu yatırımları bir öncekine benzer şekilde kredilendirilerek toplam salınım hedeflerinden düşülmesine imkan tanımaktadır.(Kyoto Protocol,2005: article 3-4) Bu durumda sistem, belirlenen limitten daha fazla sera gazı salınım yapanlara bedelini ödetirken, daha az salınım yapanlara ise ticaretini yapma fırsatını vermektedir. (Binboğa, 2017:223) Diğer taraftan gelişmiş ülkeler, bir taraftan karbon ve sera gazı salınımında belirtilen değeri salınımı az ülkelere mahsup ederken diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki yatırımlarına destek vererek nisbi olarak yaptıkları yatırımın kat be kat fazlasını karbon gazı üretimine neden olan sektörlerde üretime devam ederek karşılamaya devam etmektedirler. Bir diğer husus, üye ülkelerin 2008-2012 döneminde, 1990'daki karbon salınımı seviyelerini %5'in altına indirmeleri öngörülümüşse de esnek mekanizma ile üye ülkelerin karbon ticareti yaparak salınım değerlerini arttırmaya devam etmeleridir. Küresel ısınmanın durdurulması için başlatılan bu girişim karbon kredisinin uluslararası ticari bir araç olarak kullanılması ve küresel düzeyde düşük karbon salınımı üreten ülkelerin yüksek karbon salınımı üreten ülkelere veya şirketlere karbon salınımı haklarını kredilendirerek satmaları, maalesef Kyoto Protokolü'nün çevresel kirlilik ticaretini dolaylı olarak desteklemesiyle sonuçlanmıştır. Bu konuda bir örnek olarak; Gujarat, Hindistan'daki GFL gaz projesi, Temiz Çevre Mekanizması (CDM) karbon kredilerinin dünyadaki en büyük üreticilerinden biri olmuştur ve bunları AB'deki en büyük kirlileticilerin çoğuna satmaktadır. GFL, CDM'den çok fazla kazanç elde etmiş ve Avrupa'nın kirlileticileri için, iklim sorumluluklarını gerçekten yuvarlamadan dengelemeleri için ucuz bir yol olmuştur. AB İklim Eylem Komiseri Connie Hedegaard, bu tür projelerin "tamamen çevresel bütünlükten yoksun" olduğunu kabul etmiştir.(Böhm, 2013)

Protokol, bu şekliyle esnek bir mekanizmayı oluşturmuş fakat gerçek amacın dışında kullanılmasının önüne geçememiş, karbon ticareti endüstriyel kirliliğin önüne geçmek yerine bu mekanizmadan kazanç elde etmek şeklinde sonuçlanmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin fosil yakıt tüketimini azaltmadıkları aksine arttırdıkları görülmüştür. (Pearse et al. 2015: 330) Aslında Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girdiği 2005'ten bu yana on beş seneye baktığımızda görebildiğimiz karbon ticareti sayesinde karbon gazı salınımının toplamda sürekli yükselişinin gelişmiş ülkeler bakımından meşrulaştırılmasıdır. Bu durumda çözüme gitmeyen mekanizmalar yerine pratikte işleyen mekanizmalar bulmak gerekir. Burada amaç gelişmiş ülkelere kirliletikleri

atmosfer alanını azaltmaları, karbon ayak izini minimuma indirmeleri için gerekli koşulları şart koşmak olmalıdır.

Karbon ticareti, iyi niyetle başlayan bir girişim olsa da, iki açıdan sorunlu olmuştur. Birincisi, gelişmiş ülkelerde oluşan karbon piyasalarının denkleştirme usulüyle gezegene verdiği zararı az gelişmiş ülke ekonomilerinin haklarını satın alarak tüketmek, ikincisi ise az gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmek için gerekli olan nakit ihtiyaçlarının gelişmiş ülke ekonomileri üzerindeki kirlilik baskısıyla denkleştirilmesidir. Dahası küresel çevre kirliliğinde artış kümülatif olarak devam etmiştir. Sonuç olarak uzmanların, 2050 yılına kadar karbon gazı salınımının küresel düzeyde %40-97 düzeyinde azaltılmasıyla ancak gezegen ısınsının +2 °C de kalabileceğini ifade etmeleri şimdiye dek yapılan tüm çalışmaların yerkürenin ısı değişimi hızının gerisinde kaldığını göstermektedir.

3) *Protokolün arzu edilen hedefin gerisinde kalması*: Bir diğeri Kyoto Protokolü'nün etkililiğidir. Uluslararası çevre yönetimi, birçok devletin aynı niyet ve amaçla bir araya geldiği bir mekanizmadır. Protokolün amacı gezegende karbon salınımı miktarını azaltarak 1990'lar seviyesine getirmektir. Bunun için de protokole özellikle karbon salınımı düzeyi yüksek olan ülkelerin katılımı sağlanmalıdır. Fakat başta ABD olmak üzere Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkeler katılmamayı tercih ederken, Çin, İran ve Hindistan gibi ülkeler ise ulusal düzeyde yaptıkları bölgesel çalışmalarla görüntü olarak süreci yavaşlatmış, Japonya ise verdiği taahhütleri yerine getirmek yerine karbon gazı salınımında artışa gitmiştir. 1990'da küresel düzeyde karbon gazı salınımı 22.7 milyar ton, 2008'de 31.7 milyar ton 2013'te 36 milyar tondur. Kyoto Protokolü'nün 2008-2012 ilk döneminde, %14 oranında karbon gazı salınımı artışı olmuştur. Protokolün liderliğini Avrupa Birliği yapmış, Doğu Bloku ülkelerinin de dahil olmasıyla 2008-2011 yılları arası 1990 yılına göre %20 karbon gazı salınımı düşmüştür. Fakat bu büyük bir başarı değildir. Çünkü komünist sistemin sanayileşme ve makineleşme konusunda yetersiz üretim ve verimlilik nedeniyle kapatılmış fabrikalarının da düşük karbon gazı oranı üzerinde etkisi olmuştur. (Rosen, 2015: 39) Dolayısıyla 2020 yılında karbon gazı salınımının %50'ye indirilmesi gerekirken 2012'de %5'e indirilmesi AB açısından bekleneni vermemiştir. Çünkü gezegenin kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle gidişat tahmini olumlu verilerin de çok gerisinde kalmıştır. 2005 Kyoto Protokolü sonrası karbon emisyonunu 1990'lar seviyesine indirebilmek için gerekli tedbirlerin de alınmadığı görülmüş, hatta 2008 sonunda yapılan bir çalışmada ise, 1990-2008 yılları arasında gelişmiş ülkelerin (AB üyesi ülkeler hariç) karbon emisyon oranının azalmadığı % 7 oranında arttığı tespit edilmiştir. (The Guardian, 2012)

Kyoto Protokolü'nü karbon salınımının azaltılması adına bir milat olarak düşünürsek, 2005'te uygulanmaya başlandığı dönemde protokole katılmayan ABD ve Çin, bu süreçte 2007'de katılan Avustralya, katıldığı halde birçok yükümlülüğü yerine getirmeyen Japonya, 2011 yılında protokolün getireceği cezai yaptırımların ekonomisini etkileyeceğini düşünüp ayrılan Kanada gibi ülkelere baktığımızda karbon salınımı düzeylerinin % 60 civarında bu ülkelerden geldiği düşünülürse 1990-2004 yılları arasında karbon salınımında %124 artış olmuştur

(Euronews, 2018). Bu dönem için de yapılacak birçok şey olmasına rağmen karbon gazı salınımının küresel ölçekte % 55'ini sağlayan ülkelerin bir araya gelmesi hedeflendiği için 1997-2004 yılları arası hazırlık yapılmadan beklenmiş ve zaman kaybedilmiştir. (Keskin, 2011:64) Kyoto Protokolü 1997'de imzalanmış olsa da 2004'te Rusya'nın katılımıyla %55 oranıyla karbon salınımı yapan ülkelerin iyi niyetinde oluşturulmuş bir sözleşmedir fakat; sistemde kalmanın gelişmiş ülkeler açısından maliyetleri arttıran etkisi nedeniyle küresel düzeyde etkin ve verimli bir sonuç elde edilememiştir. Buna en güzel örnek; 2011'de Kanada'nın genel seçimler sonrası yeni Çevre Bakanı Peter Kent'in, anlaşmanın Kanada için ilerleme anlamına gelmediğini, hedeflere ulaşmakta başarısız kalınması durumunda ağır para cezaları ödemek zorunda kalacaklarını söylediği açıklamasıdır. Kyoto Protokolü'nden çekilmek konusunda bir devlet olarak çekilme hakkını kullandıklarını ve buna gerekçe olarak da 13 milyar doları bulacak olan karbon azalımı maliyetinin yüksek bir rakam olduğunu belirtmiştir. (BBC, 2013) Gelişmiş ülke statüsündeki Kanada gibi ülkelerin, ortak mülkiyet ve ortak sorumluluk yerine milli ve menfi karar alması nedeniyle iklim değişikliği konusunda yapılan çalışmalar zaman zaman kesintiye uğramaktadır.

Sonuç olarak Kyoto Protokolü, birkaç nedenden ötürü başarılı olamamış, zayıf ve sembolik bir çaba olarak kalmıştır. Birincisi, karbon gazı üreten ülkelerin büyüklük ölçütüne göre Protokol'e katılmaması, katılıp ayrılanların olması Protokol'ün etkinliğini zayıflatmış ve az gelişmiş üye ülkelerin de heyecanını kırmıştır. İkincisi, 1997'de imzalandıktan sonra da 2005 tarihine kadar etkin ve verimli bir hazırlık aşaması olmamıştır. Zaten bu süre de uygulanacak sistemin yapısını belirlemek açısından kısa bir süreydi. Üçüncüsü, küresel iklim sorunu ile mücadele uzun dönemde planlaması gereken bir sorundur. Büyük ölçekli karbon gazı salınımı verilerini en düşük seviyeye getirecek projeler üzerinde komisyonlar kurularak ve karbon puanlaması yapılarak gerçekleştirilmelidir. Kyoto Protokolü bu açıdan, kompozisyon olarak gayet sık, içerik olarak ise sera gazının ticaretini mümkün kıldığı için verimden ve başarıdan uzaktı. Sonuçta Kyoto Protokolü istenirse de kirliliğin paydaşlığında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekten ziyade gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş veya yoksul ülkeler üzerinden kirlilik haklarını satın almakla kirlilik üretiminin devam etmesine neden olmuştur.

Ne yazık ki uluslararası işbirliği için masaya oturan devletlerden bir kısmı çevreye uyum sağlayacak enerji üretimi ve kalkınma modeli üzerine bölgesel ve ulusal düzeyde çaba harcarken bir kısmı ise bunun getireceği mali yüklerin ulusal çıkar açısından getireceği ekonomik sıkıntılara neden olacağı endişesiyle sera gazı salınımını arttıran kalkınma modelini uygulamaya devam etmektedir. Bu durum çevre kirliliğini önlemek veya iklim değişikliğine etki eden sera gazı salınımını azaltmak konusunda hassasiyet gösteren devletlerin girişimlerini maalesef yetersiz hale getirmektedir. Küresel işbirliğinde ortaya çıkan bu sonuç, çevresel sorunların çözümünde uluslararası bir rejim inşa etmenin pek de mümkün olmadığını göstermektedir.

5. Kyoto Protokolü'nden Günümüze Küresel İşbirliklerinin Sonuç Değeri Üzerinden Değerlendirmesi

İklim Değişikliğinin sınırlandırılması ve önlenmesi adına yapılan Küresel İşbirliği Çabaları, Kyoto Protokolü'nden sonra da devam etmiştir. 2009 Kopenhag İklim Değişiklikleri Zirvesi'nde, 2012 yılına kadar karbon emisyonlarının 1990'lı yıllar seviyesine getirilmesi amacını karşılayan ve karşılamayan ülkelerin karneleri masaya yatırılacakken bu zirvede sadece protokole dahil ülkelerin iki yılda bir karbon emisyonuyla ilgili BM İklim Değişiklikleri Komisyonuna bilgi verecekleri karara bağlanmıştır. (UN Climate Change, 2009)

2011'de Durban İklim Değişikliği Zirvesi'nde ise özellikle zengin ülkeler 2020 yılına kadar küresel düzeyde gezegenin sıcaklık farkının + 2 °C'nin altında tutulması için yeni bir anlaşma yapılması konusunda anlaşmışlarsa da Kanada, 2011 Aralık ayında Kyoto protokolünden ayrıldığını bildirmiştir. Kanada'nın da ABD gibi endüstriyel kirlilikte başı çeken ülkelere biri olması nedeniyle çevre kirliliği sorununun çözümünde aktif görevden vazgeçmesi özellikle az gelişmiş ülkeler üzerinde motivasyon düşüklüğü yaratmıştır. Hava kirliliği ile mücadelede gelecek tahminlerinin gelişmiş ülkeleri dahi ikna etmekte yeterli olmaması sorunun küresel düzeyde çözümüne gölge düşürmektedir. Bunun yanı sıra gelişmiş ülke ekonomilerinin kirliletmekten vazgeçmemelerinin, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin göreceli sorumluluğunu da tartışmaya açmaktadır. Nihayetinde kirliliğin sorumluluğunun endüstriyel gelişmişlikle bağlantısı nedeniyle gelişmiş-az gelişmiş ülkeler arasında ölçek olarak eşit mali sorumluluk almanın haksızlık olacağı açıktır. Üstelik uluslararası çevre konferanslarında her zaman tartışma konusu olan kaynakların ortak kullanımını ve sürdürülebilir kalkınma alternatifleri ile bir taslak eylem planı oluşturulması zorlaşmaktadır.

2012'de Katar'ın Doha kentinde, yapılan toplantı, ülkeler arasında küresel ısınma konusunda ulusal çıkar çatışmasının daha yoğun yaşandığını göstermiş ve toplantıda ülkelerin taahhütlerini yerine getirmeleri beklenirken, son oturumda ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle karar günü bir gün uzatılmıştır. Devlet liderlerinin toplandığı yuvarlak masa toplantılarının ayrıntıları merakla beklenirken, son dakikada kabul edilen Kyoto Protokolü'nün 8 yıl daha uzatılması kararı, hayal kırıklığı yaratmıştır. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2012) Konferansın öne çıkan konu başlıkları şunlardır; Kyoto Protokolü'nün geleceği ve uluslararası düzeyde bağlayıcılığı olan yeni bir sözleşmenin yürürlüğe girmesi, fosil yakıt kullanımına getirilecek fiyatlandırma ve yeşil iklim fonunun içeriği. Doha Zirvesi sonuç raporunda ise AB, karbon salınımı değerlerinde 2030 yılına kadar %20 azaltma sözü verirken, ABD, Zirve'ye sadece gözlemci olarak katılmış, Rusya, Çin, Japonya, Kanada, Yeni Zelanda Kyoto Protokolü'nün ikinci döneminde yer almayacaklarını belirtmiş, Yeşil Fon'a katılan AB ve Avustralya ise ne kadar katkı yapacaklarını açıklamamışlardır. Türkiye ve Hindistan'ın ise karbon gazı salınımı azaltım hedefleri net olarak belirtilmemiştir. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2012) Zirve'nin sonunda sivil toplumun beklentisi karşılanmadığı gibi liderlerin isteksiz tavrı ve belirsiz vaatleri, 2015 Paris Antlaşması'na giden süreçte de devlet başkanlarının duyarsızlığı yine hedeflere ulaşmanın çok gerisinde kalınacağına da sinyallerini vermiştir. Bunun yanı sıra

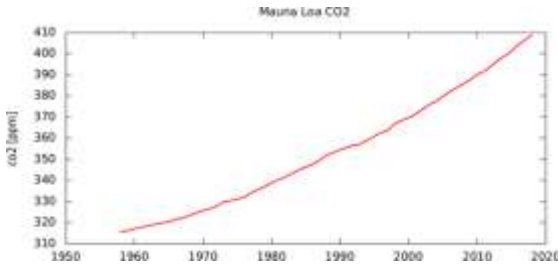
gezegende yaşayan tüm insan topluluklarını zengin, fakir, siyah, beyaz demeden etkileyecek olan küresel ısınmanın gün geçtikçe artmaya devam etmesi, insan varlığını tehdit eder boyuta gelmesi dahi devletlerin ekonomik büyüme hedeflerini çevreyle uyumlu hale getirme noktasında yeterli olmamaktadır. Doha Zirvesi öncesinde Uluslararası Enerji Ajansı, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çevre Programı gibi uluslararası kuruluşların birbiri ardına yayınladığı raporlar ve dünyanın dört bir yanında yaşanan normal olmayan doğa olayları aynı mesajı veriyordu: "İklim değişikliğinin etkilerini hissetmeye başladık, küresel sera gazı emisyonlarında 2020 yılından önce düşüş eğilimini sağlayamazsak 2060 yılında 4°C'ye varan ortalama sıcaklık artışları yaşamlarımızı temelden sarsacak". (Dünya Doğayı Koruma Vakfı, 2020)

2015 Paris İklim Anlaşması'nda ise küresel iklim değişikliklerinde önemli bir parametre kabul edilen karbon emisyon oranının yoğun olduğu iki ülke olan Çin'in ve ABD'nin bu metni imzalaması sonrası antlaşmanın 2016'da yürürlüğe girmesiyle küresel sıcaklığın 1.5-2 °C'de kalması ve karbon emisyonunun 21.yüzyılın ikinci yarısında ise net sifıra gerilemesi hedeflenmiştir. Fakat ABD Başkanı Donald Trump, 1 Haziran 2017'de Paris Anlaşması'ndan çekildiğini bildirmiştir. (İklim Haber, 2018) Trump, "Amerika Paris Anlaşması'na yeniden dahil olmak ya da Amerika'ya karşı daha adil şartlar içeren bir anlaşmayla ilgili görüşmelere başlayacaktır" dedikten sonra 200'e yakın devletin imzaladığı bu anlaşmadan çekilmiştir. (Amerikanın Sesi, 2017) ABD gibi küresel ölçekte siyasi ve ticari politikalar üreten ve uygulayan bir ülkenin başkanının uluslararası düzeyde bir işbirliği çabası olan Paris Antlaşması'ndan çekilmesi ve buna gerekçe olarak da devletine bir tehdit olarak görmesi gelişmiş ülkelerin soruna bakışını özetlemektedir. (Sampathkumar et al. 2017) İklim Değişikliği gibi bir gerçek karşısında ekonomik kaygılar ve ticari rekabet öncelikli kararlar almak, gezegenin geleceği için uluslararası düzeyde ortak hareket etmenin zorluk derecesini görmemiz bakımından düşündürücüdür. Fakat şu bir gerçek ki; devletler toplumlarının yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldıklarında (açlık, salgın hastalıklar, mülteci sorunları ve sosyal haklar v.s.) bu ülkelerin devlet başkanları seçilebilmek için seçim programlarında çevre koruma, çevre güvenliği gibi politikalara yer vermek ve iktidardayken ise bu politikaları uygulamak zorunda kalacaklardır.

2015 Paris Antlaşması ile küresel ısınma değerinin 1.5-2 C ° de kalması hedefine ulaşmak için öncelikle hiçbir ülkenin, hiçbir şirketin dünyadaki temiz havayı kirliletmenin maddi değeri üzerinden ticaret yapmamalıdır. Kirliletmenin ticaretinin önüne geçmek için en azından karbon piyasalarının etkinliğinin kar getirici bir mekanizmaya dönüşmesini önlemek gerekir. Ne var ki karbon piyasasının esnek bir mekanizma olarak 2005 Kyoto Protokolü'nden bu yana kullanılması, küresel ısınma konusunda da uluslararası işbirliği mekanizmalarının yavaş ve bu bilinçten uzak olduğunu da göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefiyle karbon salınımını azaltmak için yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde çeşitli projelerde çalışan ve destek veren toplulukların yaşam alanlarına saygı duymaksızın karbon ticareti yapan ve bundan kar elde eden gelişmiş ülkeler, Kyoto Protokolü'nün karbon ticareti mekanizmasındaki önemli bir boşluktan faydalanmaktadırlar. (Böhm et al. 2011: 1390) 2015 Paris Antlaşması'nın 6. Maddesinde,

taraf ülkeler, ekonomilerini düşük maliyetle de-karbonize etmelerini sağlayacak küresel düzeyde yeni bir karbon ticareti mekanizmasının kurulması konusunda hem fikir oldular. Ne var ki bu konuda her ne kadar düşük maliyetli karbon emisyon azalımı amaçlanmaktaysa da ülkelerin ulusal kaynaklarını kullanarak bu amaca ulaşmakta iyi niyetlerinin olduğu görülmektedir.

2015'te yürürlüğe giren Paris Antlaşması'nda Kyoto Protokolü uygulamalarına ek olarak küresel ısınmanın önüne geçmek için 2050 yılında karbon gazı salınımının sıfırlanması gerektiği ve hedefin aksi durumunda küresel ısınmanın +2 °C'nin de üzerinde seyredeceği belirtilmiştir. Ne yazık ki, Paris Antlaşması, Kyoto Protokolü'ndeki aksaklıkları gidermek için yeni bir aşama olarak görülmüş olsa da sera gazı salınımı değerleri 2018'de en yüksek seviyeye çıkmış buna neden olarak da 2014-2016 yılları arası küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması, 2016 yılı sonrası ise büyümenin hızlanması gerekçe gösterilmiştir. (World Meteorological Organisation, 2018) Öyleyse karbon gazı salınımı ile paralel seyreden küresel rekabet ve ekonomik büyüme hedefinin doğaya uyumlu hale getirilmesi gerekmez mi? Bu konuda şimdiye kadar ekonomik büyüme olarak adlandırılan terimin ne anlam ifade ettiği pek çok ülke tarafından farklı tanımlanmaktadır. Gelişmiş ülkeler olarak ilk yirmide yer alan G20 ülkeleri, sera gazı salınımı toplam değerinin % 78'inden sorumludur. (UNEP, Emissions Gap Report, 2019). Kalkınmış olan bu ülkelerin elinde teknolojik imkanlar, sürdürülebilir enerji için yeterli kredibilite ve tarımsal destek için gerekli fonlar bu krizin önüne geçmek için önemli araçlardır. Bugüne kadar yapılmış olan birçok bilimsel çalışmada, bilim insanlarının elde ettiği verilerde ve sivil toplum kuruluşlarının uyarılarında, küresel ısınmanın işbirliği ile çözümünün acil olduğu defalarca belirtildiyse de hala sera gazı salınımı konusunda yeterli çabanın gösterilmediği görülmektedir. 1970'li yıllarda başlayan çevre kirliliğini ve küresel ısınmayı uluslararası ölçekte önleme çabaları maalesef kırk yıldır yeterli sonuç vermemektedir.. Aşağıdaki tabloda da artan bir ivmeyle sera gazı salınım değerlerinin yıldan yıla artışı görülmektedir.

Şekil 2. Mauna Loa Gözlemevi/Hawaii/ABD verilerine göre 1950-2020 yılları arası toplam sera gazı salınımı

Kaynak: Dünya Meteoroloji Örgütü(WMO) (2019) [https://climatedata-catalogue.wmo.int/climate_indicators.\(05.02.2020\)](https://climatedata-catalogue.wmo.int/climate_indicators.(05.02.2020))

21-23 Eylül 2019'da New York'ta gerçekleşen Birleşmiş Milletler (BM) İklim Zirvesi'nde 2015 Paris Antlaşması'nda kabul edilen küresel ısınmanın 2 °C'nin altında tutulması için gerekli olan sera gazı salınımını beş katı hedefle aşağı çekmenin katılımcı tüm devletler için acil olduğunu ve hatta önümüzdeki beş senenin iklim değişikliği açısından kritik önem arz ettiğini belirten BM Genel Sekreteri Guterres, katılımcı ülkelerin fikirden ziyade planla masaya oturması gerektiğinde ısrar etmiştir. (Vaughan, 2017) Zirve'nin sonunda ne ABD Zirve'ye

katılmış ne de AB gerekli ve yeterli tedbirlerin alınması için destek sözü vermiştir, üstelik Paris İklim Antlaşması'nda kabul edilen karbon salınımını azaltma hedefi dünya sıcaklığını +1.5 °C'nin altında tutmaya yetmiyor, 2030'a kadar bu hedefi tutturabilmek için karbon salınımını tüm dünyada % 45 azaltmak, 2050'de de sıfırlamak gerekiyor ki hedefe ulaşılabilin. Fakat Zirve'de karbon salınımından sorumlu ülkeler, bu hedefler için net beyanlar ortaya koymamıştır. Dünyada karbon salınımından sorumlu ilk iki ülkeden ABD Zirve'ye katılmazken, Çin, Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılmış ve bu konuda gerekli tedbirleri alacağını taahhüt etmiştir. Bunun yanı sıra AB, 2050'de sıfır emisyon hedefini benimsememiş, Hindistan ise yenilenebilir enerji konusunda iki katı hedef belirlediklerini açıklamıştır. Bu Zirve'nin sonunda küresel ısınmadan sorumlu dört ülkenin de açık net ve uzun vadeli hedeflere pek de yakın durmadıkları görülmüştür. Bireysel çabalarla toplumsal dayanışma yaratılarak Zirve öncesi küresel ısınmanın önlenmesi için acil çözüm önerilerine ihtiyaç duyulduğuna sivil toplum tarafından dikkat çekilse de en önemli sorun; belki de sorunun kaynağı, ülkelerin daha ciddi ve kararlı önerilerle ve uygulamalarla bir araya gelmeleri ve gerçek hedefler ortaya koymak konusunda isteksiz davranmalarındır. İklim değişikliği sorununda artık somut adımların atılması gerekir.

En son 2-5 Aralık 2019'da Madrid'de yapılan küresel ısınmayla mücadele konusunda ülkelerin atması gereken adımların ele alındığı 25. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Zirvesi, Paris Antlaşması'nın 6. Maddesi'nin bir sayfalık metninde ne tür mekanizmalar üzerinde hareket edileceği konusunda yaşanan anlaşmazlıklardan ötürü sonuçsuz kalmıştır. İklim değişikliğiyle mücadele konusunda daha cesur adımlar atılmasına engel olan ülkelerin başında ABD, Çin, Brezilya, Suudi Arabistan ve Avustralya'nın geldiği görüşmelerde tekrar gözlenmiştir. Madrid Zirvesi'nin bekleneni karşılamadığını ifade eden BM Genel Sekreteri Guterres, yine de ülkelerin üzerine düşen görevleri bir an önce tamamlamaları gerektiğini belirtmiş, "2020 yılının, 2050'de karbon nötre ulaşılması ve 1,5 °C'den fazla sıcaklık artışıyla karşılaşılması için bilimin bize söylediğinin tüm ülkelere benimseneceği bir sene olmasını sağlamak amacıyla çalışmak için her zamankinden daha da kararlıyım" sözlerini sarf etmiştir. (Deutsche Welle Türkiye, 2019) Zirve'den sonra açıklanan Küresel Karbon Raporu 2019'da küresel ısınmanın 1.5 °C düzeyini çoktan aştığı ve dünyanın 1990'lar seviyesindeki ısıya geri dönülemez biçimde veda ettiği belirtilmiştir. (Şahin, 2019) Madrid Zirvesi, 6. Maddede belirtilen; gönüllü işbirliği, piyasa dışı yaklaşımlar, ülkelerin karbon emisyon sınırlarını belirleme ve emisyon azalımı konusunda verecekleri taahhüdü tespit etme açısından ulusal tercihe dayalı hedefler belirlemelerine imkan tanımıştır. Bu sayede sera gazı emisyon azalımı konusunda her ülkenin vereceği taahhüt konusunda ileriye dönük vaatler de söz konusu olmuştur. Bir de bu vaatlerin gerçekleşmemesi ise küresel ısınmanın önüne geçmek için ortaya konan hedeflerden sapmaya neden olursa durum daha da vahim hale gelecektir. Dolayısıyla Kyoto Protokolü'nden itibaren sürdürülmeye çalışılan mekanizmalar aslında en başında verimi düşük mekanizmalardı. Sorunun kaynağı ülkelere karbon emisyonlarını azaltmak konusunda kesin ve kati kurallar koymak yerine karbon emisyonundan minimum %10 la sorumlu olan az gelişmiş ülke ekonomilerinin kirlenme

hakkını nakit ihtiyaç karşılığı kirleten ülkelere satabilme imkanı vermek, hiçbir koşulda küresel ısınmayı durduramazdı ve de durduramadı. Kyoto Protokolü bu açıdan kapitalist sistemin ihtiyacı, farkında olmadan karşılama hakkı tanımıştır ve kirletmenin sürdürülebilirliği mevzu bahis olmuştur. Bu durumda hala ekonomik büyüme-kalkınma tanımlamaları ile gezegenin kaynaklarını kullanmaya devam eden ülkelerle ortak bir çalışma yapmak ya da gezegenin yenilenebilir olduğundan hareketle kalkınma ve büyümenin de yenilenebilir olduğunu düşünmek uzun vadede belki ama kısa vadede mümkün değildir. İklim değişikliği hızla kötüye giderken ülkelerin hala bu konuda kalkınma öncelikli mekanizmalar üzerinde durmaları sorunun çözümünü geciktirmektedir.

Her ne kadar iyi niyetle Birleşmiş Milletler öncülüğünde yapılmış bu müzakereler, küresel ekonomik gücü elinde bulunduran ülkelerin zaman zaman olumsuz tutumlarıyla sekteye uğramışsa da devletlerin gücünü belirleyen toplumların çeşitli iletişim araçları ile kamuoyu oluşturarak etkili olduğu yadsınmaz. Yine de son sözü söyleyen devletlerin hükümet temsilcileri, gelişmiş ülkeler düzeyinde çok uluslu ve uluslararası şirketlerin etkisinde, gelişmekte olan ülkeler ise kalkınma hızını arttırmak için düşük teknoloji ile kalkınma hamleleri yapmak adına ortak inisiyatif almak konusunda aynı paralele gitmemektedirler. Bu konuda sorunun çözümünde etkili olacak olan, sözleşmelere taraf devletlerin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin cezai müeyyidelerinin olması ve sürecin denetime tabi tutulmasıdır. Fakat bu durumun da uluslararası hukuk açısından pek mümkün olmadığını görmekteyiz. Uluslararası hukukta aktör olarak devletlerin temsiliyeti söz konusu olduğundan iklim değişikliği ile ilgili konularda sivil toplum kuruluşları ve kamuoyunun baskısı olsa da müzakerelerde son kararı yine devlet veya hükümet başkanları kendi inisiyatiflerinde vermektedirler. Ayrıca yaptırım aşamasında uluslararası hukukta bir üst kurul veya otoritenin olmaması nedeniyle devletlerin müzakerelere katılsalar dahi süreci uluslararası toplum yararına değil ülkenin ekonomik yararı üzerinden değerlendirmektedirler. Bu durumda küresel ısınmanın da etkisiyle devletleri oluşturan toplumlarda yaşayan insanların en temel hakkı olan sağlıklı bir ortamda yaşam hakkı, giderek ihlal edilmektedir. Küresel iklim değişikliği, hızını kesmeden insanlığı tehdit etmeye devam ederken özellikle gelişmiş ülkelerin devletlerinin temsilcileri, sorunu ekonomik ve siyasi hedeflerine bir tehdit olarak görüp çözümün parçası olmak yerine sorunun parçası olmaya devam etmektedirler.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı 2019 yılı emisyon raporuna göre; Paris Antlaşması'nın hedefi olan küresel ısınmanın +1.5 -2 °C aralığında kalabilmesi için gezegenin ciddi bir eşikte olduğu belirtilmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için 2020-2030 yılları arası on yıllık sürede her sene küresel düzeyde toplam %7.8 oranında sera gazı emisyonunu azaltmanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde önemli bir fırsat kaçacak ve gezegen böyle giderse yıkıcı bir etkiyle küresel ısı değeri ortalama 3.2 °C artacaktır. (UNEP Emissions Report, 2019)Çok önemli bir zaman dilimi olan 2020-2030 yılları arası (*şimdiye kadar gerçekleşmemiş birçok hedefi bu kısacık zaman dilimine sığdırmak ne derece mümkünse*) uluslararası işbirliği olarak yeterince mesafe kat edilmemesinin nedenleri üzerinde durmak ve küresel ısınmanın durdurulması için farklı yol haritalarının

uluslararası işbirliğinden bağımsız olarak ulusal, bölgesel, yerel düzeyde de çizilmesi gerekmektedir. 2015 yılında 194 ülke tarafından kabul edilip yürürlüğe giren 2030 Ajandası, iklim değişikliği sorununun çözümü için 17 hedef başlık belirlemiş ve bu başlıkların altında toplam 169 alt başlıkta birçok sorunu çözmeyi planlamıştır. Son otuz yıldır çözülemeyen sorunlar, birçok alt başlıkta 2030 yılına kadar çözülmeyi beklemektedir. Bu başlıklardan en önemlisi nüfusun azaltılması konusunda da doğrudan veya dolaylı etkisi olacak açlığa ve yoksulluğa son verme ile eşit eğitim olanaklarıdır. Sürdürülebilir işbirliğini destekleyecek olan ülkelerarası eşitsizliği azaltma, sürdürülebilir tüketim ve sürdürülebilir üretim faktörlerini benimsemek gibi kulağa hoş gelen bu hedeflerin geleceğe dair fayda sağlayabilmesi için uygulama aşamasında ölçülebilir olması gerekmektedir. (Dietz S. et al. 2012:323) Küresel ölçekli iklim sorununun, birçok ana başlıkla ve bu başlıkların altında alt başlıklarla yapılması gerekenler listesini hazırlamaktan ziyade uygulanabilir, ölçülebilir ve daha çok ulusal düzeyde devletlerin yasal mevzuatlarında yer almasının önemi daha büyüktür. (Kanie et al. 2017: 27) 2030 Ajanda programının yürütülmesinde yalnız devletlere değil, sosyal, ekonomik ve çevrenin sürdürülebilirliği için hükümet-dışı aktörlere de ihtiyaç vardır. Bu konuda hedeflerin tamamlanması aşamasında ilk üç sırayı sosyal devlet anlayışıyla yönetilen Danimarka, İsveç ve Finlandiya'nın aldığını görmekteyiz (UNSD, 2019). Fakat 2030 hedeflerinin bu ülkeler arasında da yalnız % 4'lük ulusal düzeyde tamamlandığı ve son on yılda da bu hedeflere katılımcı 194 ülkenin tümünün ulaşabilmesinin de mümkün olmadığı görülmektedir.

Uluslararası işbirliği önündeki engellere baktığımızda ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri bakımından zenginlik ve yoksulluk ölçütleri, küresel ölçekte kirliliğe neden olarak birincil ve ikincil önemde karşımıza çıkmaktadır. Birincil önemde ülkelerin zenginlik ölçütü kirliliğe en çok neden olanlar, ikincil öneme sahip ülkelerde de kirliliğe en çok neden olan yöntemleri kullananlar (kömür çıkarma, kömürü ve petrolü yakıt olarak kullanma) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin kalkınma ve kalkınmaya dönük olarak zenginleşme, GSMH'nı artırma bakımından rekabet içinde olduklarını düşündüğümüzde iklim değişikliği, çevre kirliliği, doğal kaynakların tahribatı vb. faktörler kısa dönemde olmasa da uzun dönemde bu ekonomik sistemle devam edilirse gezegendeki ekosistemi tahrip edecektir. Daha da önemlisi sosyoekonomik olarak çevre kirliliği, bölgesel düzeyde toplumlarda temiz hava, temiz su, temiz gıda arayışını tetiklemekte ve toplumları göç dalgalarına sürükleyebilmektedir. Ayrıca 2015'te dünyaca ünlü tıp dergisi Lancet'te yapılmış bir araştırmaya göre ise dünyada her altı ölümden birinin nedeninin çevre kirliliği olması da geleceğe dair endişe vericidir. (BBC Türkçe, 2017)

Uluslararası işbirliği olarak küresel ısınmanın ve dolayısıyla ısınmadan dolayı değişen iklimin önlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınmanın da beklenen etkiyi göstermediğini görüyoruz. Sürdürülebilirlik; bir toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin bağlı olduğu ana kaynakları tüketmeden (veya aşırı yüklenmeden) belirsiz bir geleceğe dek işlevini devam ettirebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Gilman, 1992) Dolayısıyla küresel ekonomilerde, yoğun olarak gördüğümüz birçok sanayi kolunda doğal kaynakların hesapsızca ve ilerisini düşünmeden kullanmanın önüne

geçilmesi de mümkün olmamıştır. Burada yine gelişmiş ve az gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki kalkınma rekabetinin çözüm bazında yeterli işbirliğini desteklemediğini görmekteyiz. Özellikle Kyoto Protokolü'nün esnek mekanizmalarından biri olan karbon ticaretinin, gelişmiş ülke ekonomilerinin yüksek karbon salınımı değerlerini düşürmek için az gelişmiş ülke ekonomilerinin elindeki karbon kredisini satın alması (*özellikle şirketler bazında*) küresel düzeyde karbon türevi gazlarının salınım değerlerinin düşürülmesi hedefinin önünde bir engel olmaya devam etmektedir. (Kyoto Protocol, 2005) İklim Ekonomisi Enstitüsü (I4CE) tarafından yapılan yeni bir çalışmaya göre; 1 Nisan 2018 itibarıyla dünya üzerinde 46 ülke ve 26 bölge/şehir Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) veya Karbon Vergisi odaklı karbon fiyatlandırma politikaları uygulanmaktadır. Çalışmaya göre küresel sera gazı emisyonlarının %20 ila %25'i doğrudan karbon fiyatlandırma uygulamasının kapsama alanındadır. Karbon fiyatlandırma girişimlerinin ürettiği gelir 2017 yılında 32 milyar dolara ulaşmıştır. (Karakaya, 2020) Bu durumda küresel ısınmanın nedenlerinden en önemlisi olan sera gazı salınımının karbon piyasası olarak alınıp satılır hale gelmesi ve az gelişmiş ülkelere gelir, gelişmiş ülkelere ise sorumluluktan kısmen kurtulma ve daha düşük maliyetle karbon salınımı azalımı avantajı vermesi ciddi bir sorundur. Bunun yanı sıra karbon ticaretinin sağladığı önemli bir avantaj vardır ki; gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin yeşil projelerine karbon kredisi desteği vererek en azından gezegene verdikleri zararın azaltılması için maddi desteğe ihtiyaç duyan az gelişmiş ülke hükümetlerine veya özel sektöre destek olmaktadır. Yine de genel olarak baktığımızda karbon emisyonlarının azalımı maliyetini ucuza getiren kirlenici olarak gelişmiş ülkeler avantajlıdır. En azından bu durumu ekonomik sistemlerinde ticari bir emtia olarak değerlendirmektedirler. Fakat gezegen kirliliğinin ticaretine dahi artık mûsamaha gösterememektedir.

6. Sonuç

Küresel ısınmanın ilk kez kömürün çıkarılmaya başlandığı 1750'li yıllarda başladığı düşünülürse kapitalizmin sanayi aşamasına ulaşması, üretimde kitlesel büyümeyi mümkün kılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte insan-doğa dengesi yavaş yavaş bozulmuş demir-çelik ve kömür üretimi günümüze dek kapitalist sistemin üretim mekanizmalarında kirlenici elementler olarak yer almıştır. Küresel ısınmanın sanayileşme süreci ile yakından ilgisi olduğu gerçeğinden hareketle kalkınmada fosil yakıt kullanılmasının doğal yaşamı tehdit etmesi nedeniyle bırakılması gerektiği tüm çevrelerce kabul görmüştür.

Kyoto Protokolü ve sonrasındaki müzakerelerde, vaatler dışında uygulamada ülkeler, kalkınma rekabeti içinde eldeki sınırlı kaynakların kullanımında gerekli özeni göstermemişlerdir. 2050 yılına dek insan kaynaklı küresel ısınmanın ortalama 1 °C artışa neden olması yüzünden de 2010-2030 yılları arası küresel sıcaklık değerinin 1.5 °C'de kalması için sera gazı salınımının %45 azaltılması gerektiği IPCC 2018 Raporunda belirtilmiştir. (IPCC, 2018 Report) Fakat uygulanan ekonomik sistemde ısrarla üzerinde durulan kalkınma önceliğinin ne olduğu tartışma konusudur. Kalkınmanın ekonomik büyüme olduğunu savunan gelişmiş ülkeler, aslında kalkınmanın sermaye artırımını olduğunu bilmektedirler. Sermaye artık gezegenin

kaynakları olduğuna göre ortak mülkiyet kapsamında bir sermayeden söz etmek gerekir. Dolayısıyla gezegene ait olan hava, su, toprak elementleri kapitalizmin sanayileşme adı altında kullanacağı kaynaklar değildir. Kapitalizm üretim evresinin son çeyreğine girmiş halde doğadaki tüm elementlerin temel kirlenici sektörler olan kimya, çelik, kağıt, cam ve çimento sanayiindeki üretimlerine sınırlama getirmeli ve yeşil ekonomiye doğru geleceği öngörerek artık yenilenebilir kaynakları üretim bandında kullanmalıdır. İnsan-doğa dengesinde kapitalist sistemin eksilttiği değerler, insanın uzun vadede kayıpları olur. Gelişmiş ülkelerin eldeki teknolojik birikimleriyle de gezegenin kayıplarını telafi etmeleri mümkün olmadığına göre (*her yıl 35.000 canlı türü yok olmakta*) kapitalizmin sömürü anlayışıyla gezegeni onarmak mümkün değildir.

Kyoto Protokolü'nün 2005 yılında yürürlüğe girmesinden bu yana yaptırım gücü bakımından önceki müzakerelerden daha etkin bir süreci takip etmesi beklenmiş ve kısmen bu durum gerçekleşmiştir. Yine de küresel ekonomik sistemin kıt kaynakların ucuza temin edilmesi ve düşük maliyetlerle mamul madde üretimini de teşvik etmesiyle sistemin kendi içinde çökme derecede bencil tutumu, günümüzde küresel ısınmayı +2 °C sınırına getirmiştir. Üstelik bu ekonomik sistem, küresel ticaretin yaygınlaşmasından beslenerek pazar arayışını ve daha fazla üretim-tüketim dengesini oluşturmayı tercih etmektedir. Sonuçta iklim değişikliğinin önündeki engeller olarak nüfus artışı, sanayileşme, şehirleşme ve küresel ticaret, kapitalist sistemin devamlılığını gerekli kılan şartlardır. Fakat insan-doğa dengesinde ülkelerin büyümesi için gerekli olan şartlardan ziyade bundan sonra toplumların ekosistemle uyumunda ihtiyaçların neler olduğu tartışılmalıdır. Artık gezegen ne kaynak ne de işgücü temin edebilecek güçtedir. Dünya genelinde üretilen tarım ürünlerinin üçte biri çöpe gitmektedir. Üretilen tarım ürünlerinin de kalitesi ve faydası ürün arzı arttıkça azalmaktadır. Kapitalist sistem son evresinde talep yaratma çabasıyla (*medya, popülist kültür metaları ve neoliberal politikalar*) talep edilmeyen arzın üretimine kaynakları harcamamalıdır. Bu hem etik bir sorun hem de çevre sorunudur. Üretmenin verimsizliği noktasında maliyet artışları hesaba katıldığında sürdürülebilir kalkınma için büyümenin ve üretmenin de sınırlandırılması ekonomik sistemin dinamikleri açısından gereklidir. Dolayısıyla ülkeler bazında ihtiyaç olan kalkınmanın unsurları toplumlar bazında gelecek yıllarda bir felaketi kaçınılmaz kılmaktadır. Adil paylaşım, ortak mülkiyet, ortak hareket, ortak yönetim, temiz çevre hakkı ve yaşam hakkı gibi toplumların geleceği açısından öncelikli konulardır. Bundan sonra küresel ısınmanın +1,5 °C de kalması için insan-doğa dengesinin uyumu ülkelerin kalkınma çabalarından çok daha acil bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla çevreye dair her tür çaba, küresel ısınmaya neden olan ve kapitalist sistemin bir harcama kalemi olarak çevreyi kirlenme hakkının ticareti veya adı üzerinde karbon ticareti yerine ekonomik sistemin üretim mekanizmasını sürdürülebilir mekanizmalarla değiştirme yoluna gitmelidir.

Sonuç olarak, küresel ısınmaya yönelik uluslararası işbirliklerinde sanayileşmiş ülkelerin sorumluluğunu düşündüğümüzde bu ülkelerin gerekli önlemleri almalarını beklemek için ulusal kalkınma hedeflerinden veya küresel rekabet avantajlarından kısmen gönüllü olarak vazgeçmeleri gerekir. Kar odaklı ekonomik bir sistem olan kapitalizmin kardan kısmen veya tamamen vazgeçmesi

gezegenin kaynaklarının korunması açısından önem arz eder. Lakin bu sistemin değişmesi veya iyileştirilmesi en nihayetinde kapitalizmin dinamiklerini etkiler. Fakat önemli olan şu an için insanın yaşamsal ihtiyaçları doğrultusunda gezegenin kaynaklarının kar gütmeksizin korunması açısından ortak hareket etmektir. Günümüze kadar yapılan küresel işbirliklerinde ulusal ve küresel çıkarların uyumlaştırılmaması nedeniyle yeterli sonuç alınamamıştır. Toplumların hükümetler üzerinde oluşturacakları kamuoyu baskısı ve özellikle de adil ve demokratik yönetimle yönetilen toplumların geleceğine sahip çıkacaklarını düşündüğümüzde kuzey Avrupa ülkelerinin bu konuda daha hassas davrandıklarını görmekteyiz. Örneğin İzlanda'nın Başbakanı Katrin Jakobsdottir'in 2019'da açıkladığı "mutluluk ekonomisi" ekonomik başarının temel ögesinin insan mutluluğu olduğunu öne sürerek çevreye duyarlı ekonomi politikaları üzerinde çalıştıklarını ifade etmiştir. Diğer devletler yöneticilerine de benzer politikaları benimseme çağrısında bulunmuştur. (BBC News, 2019)

Gelecekte iktidar sahiplerinin ekonomik büyüme, kalkınma gibi hedeflerle toplulukları ikna edebilmeleri güç görünmektedir. Çevresel kirlilik ve iklim değişikliği gezegenin ekosistemini bozdukça toplumların ihtiyaç duydukları yaşamsal öncelikleri olan temiz hava, temiz su ve güvenilir gıda, kalkınma hedeflerinin önüne geçecek ve sonuçta hükümetler, çevreye duyarlı ulusal ve bölgesel politikalar üretmek veya küresel politikaları uygulayabilmek için başka bir ekonomik model uygulamak durumunda kalacaklardır. Yeni ekonomik model rekabetten yardımlaşmaya, bireysellikten dayanışmaya giden bir süreci desteklemelidir.

Kaynakça

- AFP. (2019, Temmuz 27), Brezilya G7 yardımını kabul etmedi. Deutsche Welle Türkiye: <https://www.dw.com/tr/brezilya-g7-yardim%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1-kabul-etmedi/a-50177908> , (erişim tarihi: 10.02.2020)
- Amerika Paris İklim Anlaşması'ndan Çekildi. (2017, Haziran 1), Amerika'nın Sesi. <http://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-paris-iklim-anlasmasinan-cekildi/3883058.html> , (erişim adresi: 02.02.2020)
- Bailey D. (2015) The Environmental Paradox of the Welfare State: The Dynamics of Sustainability, *New Political Economy*, 20:6, 793-811, DOI:10.1080/13563467.2015.1079169
- Başkaya, F. (2020, Ocak 15), Kapitalizmin Son Aşaması:Ekolojik Felaket. <http://ozguruniversite.org/2020/01/15/kapitalizmin-son-asamasi-ekolojik-felaket-fikret-baskaya/> , (erişim tarihi: 11.02.2020)
- BBC (2017, Ekim 20), 2015'te her 6 ölümden 1'i çevre kirliliği. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-41692654> , (erişim tarihi: 20.10.2019)
- BBC News, İzlanda Büyümeyle değil İnsanı Önceleyen "mutluluk ekonomisi"ne Geçiyor. BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50657956> , (erişim tarihi: 04.12.2019)
- BBC. (2013, Nisan 12), Kanada Kyoto Anlaşması'ndan Çekildi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/1112113_canada_kyoto , (erişim adresi: 01.01.2020)
- Binboğa, G. (2017). Sürdürülebilirlik .Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye'nin Durumunun İncelenmesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4):.207-238.
- Blaikie, P. (1985). *The Political Economy of Social Erosion in Developing Countries*. London: Longman Development Series.
- Blum, G. (2008). Bilateralism, Multilateralism and the Architecture of International Law. *Harvard International Law Journal* 49, 323-379.

- Böhm S.-Siddhartha D. (2011). Commentary: Fault lines in climate policy: what role for carbon markets?, *Climate Policy*, 11(6): 1389-1392, doi: 10.1080/14693062.2011.618770
- Böhm, S. (2013, April 12). Why Are Carbon Markets Failing?, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/sustainable-business/blog/why-are-carbon-markets-failing> adresinden alınmıştır(erişim tarihi: 08.01.2020)
- Brundtland,(1990), G. H. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. UN Documents: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> , (erişim tarihi: 20.06.2020)
- Bryant , R., & Bailey, S. (2005). *Third World Political Ecology*. New York, USA: Routledge Press.
- Budak, S. (2000). *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*. İstanbul: Buke Yayınları.
- Çoban, A. (2018). Ekolojik Ortaklaşım(Müşterekler)ve Türkiye'de Uygulanan Çitleme Politikaları. N. Y. Erkin Erdoğan içinde, *Teoriden Micaadeleye Müşterekler Siyaseti* , İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği.,27-47.
- Deutsche Welle Türkiye, (2019, Aralık 15), BM İklim Zirvesi Hayalkırıklığı Yarattı: <https://www.dw.com/tr/bm-iklim-zirvesi-hayalk-k%C4%B1r%C4%B1k%C4%B1-C4%9F%C4%B1-yaratt%C4%B1/a-51684326> , (erişim tarihi: 25.12.2019)
- Dietz S. & Asheim, G. (2012). Climate Policy Under Sustainable Discounted Utilitarianism, *Journal of Environmental Economics and Management*, 63(3):321-335, <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2012.01.003>
- Dülger, K. (2015). Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Su Yollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye'nin Sınır Aşan Suları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (23), 23-44.
- Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF), Doha'daki İklim Müzakerelerinin Sonucu: Sivil Toplum Değişim İstiyor, Liderler İstekli Değil, : <http://www.wwf.org.tr/?1462> (erişim tarihi: 02.02.2020)
- EU, EU Adaptation Strategy. European Union: https://ec.europa.eu/clima/policies/adaptation_en , (erişim tarihi:30.12.2019)
- Euronews. (2018, Eylül 3), Dünya'yı En Çok Hangi Ülkeler Kırletiyor?Türkiye listede kaçınıcı Sırada?, <https://tr.euronews.com/2018/09/03/dunyasi-en-cok-hangi-ulkeler-kirletiyor-turkiye-kacinci-sirada> , (erişim tarihi : 05.01.2020)
- Gilman, R., (1992). "Sustainability" from the 1992,UlA/AIA Call for Sustainable Community Solutions, <http://www.context.org/about/definitions>, (erişim tarihi: 05.02.2020)
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası Politika*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Hardin G. (1968). The Tragedy of Commons, *Science*, 162 (3859): 1243-1248.
- Human4832. (1990), Garrett Hardin onthe Tragedy of Commons. youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=g8yOamWq3a0> , (erişim tarihi: 02.06.2020)
- Huxley, A. (1963). *The Politics of Ecology:the Question of Survival*. Santa Barbara, California, USA: Center for the Study of Democratic Institutions.
- IPCC. (2018, March). IPCC 2007 Report. Intergovernmental Panel on Climate Change: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg3_full_report-1.pdf , (erişim tarihi: 05.01.2020)
- IPCC. (2018, October 8). Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C approved by governments. IPCC: <https://www.ipcc.ch/2018/10/08/summary-for-policymakers-of-ipcc-special-report-on-global-warming-of-1-5c-approved-by-governments/> , (erişim tarihi: 05.01.2020)
- IPCC. (2020, January 5). 2007 Special Report. Intergovernmental Panel on Climate Change: <https://www.ipcc.ch/sr15/> , (erişim tarihi:07.01.2020)
- İklim Haber. (2018, Haziran 1), ABD'nin Paris Anlaşması'ndan Çekilmesinin 1. Yılı: Pişmanlıklar, Teselliler ve Yeni Umutlar: https://www.iklimhaber.org/abd-nin-paris-anlasmasinan-cekilmesinin-1-yili-pismanliklar-teselliler-ve-yeni-umutlar/?gclid=Cj0KCQjwqs3rBRCDARIsADe1pfS8vGQ7sLjOn_wZeQ

- 91bzs6i_qZB_hzRs85x3eYJVAd6kbIIK_zYaAhHoEALw_wcB , (erişim tarihi: 07.09.2019)
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), (Aralık 2012). *BM İklim Değişikliği Konferansı – DOHA: Taraflar, Öncelikler ve Gerçekler*, İKV, İstanbul.
- Kanada Kyoto Anlaşması'ndan Çekildi. BBC ,(12.04.2013) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111213_canada_kyoto, (erişim tarihi: 05.01.2020)
- Kanie, N., Biermann, F., & Kim, R. (2017). Global governance by goal-setting: the novel approach of the UN Sustainable Development Goals. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26-27(June), 26-31.
- Kaplan, A. (1999). *Çevre Sorunlarının Küreselleşmesi ve Uluslararası Düzeyde Bütüncül Politika Arayışları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karagül, M. (2011). *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Az Gelişmiş Ülkeler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karakaya, E. (23.01.2020) Kyoto'dan Paris'e Karbon Piyasaları: AB ETS Tecrübesi, *İklim Haber*, <https://www.iklimhaber.org/kyotodan-parise-karbon-piyasaları-ab-ets-tecrubesi/> (erişim tarihi: 18.02.2020).
- Keskin, T. (2011). İklim Değişikliği Süreci ve Kyoto Protokolü, *Mühendis ve Makina*, 49(581):62-68.
- Kyoto Protocol, (2005). <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>, (erişim tarihi: 05.01.2020).
- McCormick, J. (1993). International Nongovernmental Organizations: Prospects for a Global Movement. S. Kominiecki içinde, *Environmental Politics in the International Arena* New York, 65-158.
- Meadows D.-Meadows D., (1972). *Limits to Growth*, New American Library, N.Y.
- Mitchell, Ronald B. (2001). Institutional Aspects of Implementation, Compliance, and Effectiveness. Detlef Sprinz and Urs Luterbacher Ed.) *International Relations and Global Climate Change*, Cambridge, MA: MIT Press, 221-244.
- Netting, R. (1993). *Smallholders; Householders Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture*. CA, USA: Stanford University Press.
- Olivier, Jossge., Greetjanssens-Maenhout J., and Jeroena. H. Peters W. "Trends in Global CO2 Emissions: 2013 Report." PBL Netherlands Environmental Assessment Agency. (2014), <https://www.pbl.nl/en/publications/trends-in-global-co2-emissions-2013-report> (erişim tarihi: 05.01.2020)
- Ostrom, E. (2002). *Governing the Commons*, Cambridge University Press, UK.,
- Ostrom, E. (2009, October), A Polycentric for Coping with Climate Change Policy, World Bank Research Working Paper: <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5095> ,(erişim tarihi:03.06.2020)
- Ostrom, E., Stern, P., & Dietz, T. (2002). *Knowledge and Questions After 15 Years of Research , The Drama of Commons*. Washington D.C.: National Academy Press.
- Pearse, R. & Böhm, S.(2015). Ten reasons why carbon markets will not bring about radical emissions reduction, *The Journal of Carbon Management*, 5(4):325-337. <https://doi.org/10.1080/17583004.2014.990679>
- Rittberger, M. L. (1992). The Regime Theory and International Environmental Management. A. H. Kingsbury içinde, *The International Politics of Environment*. London: Clarendon.85-95.
- Rosen A. M. (2015). The Wrong Solution at the Right Time: The failure of Kyoto Protokol on Climate Change, *Politics & Policy*, 43(1) 30-58.
- Salehyan I. (2008). From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet, *Journal of Peace Research*, 45(3) 315-326.
- Sampathkumar, M., & Wilts, A. (2017, June 1). Trump withdraws US from Paris Agreement in blow for global climate change fight. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/trump-paris-agreement-climate-change-withdrawal-latest-news-updates-global-warming-deal-a7768116.html> (erişim tarihi:10.06.2020)
- Setzer, J., & Nachmany, M. (2018). *National Governance*. In A. Jordan, D. Huitema, H. Van Asselt, & J. Forster (Eds.), *Governing Climate Change: Polycentricity in Action*. Cambridge: Cambridge University Press. (47-62) doi:10.1017/9781108284646.004,
- Sezer, Ö. (2015). Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi*(1), 761-780.
- Şahin, Ü. (09.12.2019) Peki 1.5 °C Yarın! Peki 2 °C ne kaldı? *Yeşil Gazete*, <https://yesilgazete.org/blog/2019/12/09/madrid-notlari-1-tamam-15-derece-yarin-peki-2-dereceye-kac-yil-kaldi/>, (erişim tarihi: 18.12.2019)
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2002), Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg, 26 Ağustos - 4 Eylül 2002), http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa, (erişim tarihi: 12.12.2019)
- The Guardian, (2012, November 26), "Has the Kyoto Protocol made any difference to carbon emissions?", <https://www.theguardian.com/> (erişim tarihi: 05.05.2020) <https://www.theguardian.com/environment/blog/2012/nov/26/kyoto-protocol-carbon-emissions>, (erişim tarihi: 14.12.2019)
- UN Climate Change(UNFCCC), (2009). "Copenhagen Climate Change Conference" December (2009, December), <https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/copenhagen-climate-change-conference-december-2009/copenhagen-climate-change-conference-december-2009>, (erişim tarihi: 02.01.2020)
- UN Environment Programme (UNEP),(2019). *Emissions Gap Report 2019* (2019, November 29). <https://www.unenvironment.org/resources/emissions-gap-report-2019>, (erişim tarihi: 05.02.2020)
- UN Environment Programme(UNEP),(2019). *UNEP Report 2019* (2019, November 26). <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/press-release/cut-global-emissions-76-percent-every-year-next-decade-meet-15degc>, (erişim tarihi: 17.12.2019)
- UNSD. (2019). The Sustainable Development Goals Report 2019. Haziran 2, 2020 tarihinde UNSD: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> , (erişim tarihi: 10.06.2020)
- Vaughan, A. (2017). UN Climate Change Summit. *New Scientist*, 243(3249), <https://www.newscientist.com/article/2215668-everything-you-need-to-know-about-the-uns-upcoming-climate-summit/> ,(erişim tarihi: 01.01.2020)
- Western Washington University, "Hardin formulates the population problem and evaluates his assumptions and his solutions", <http://faculty.wvu.edu/gmyers/esssa/Hardin.html>, (erişim tarihi: 10.09.2019)
- World Bank (2017). General government final consumption expenditure (% of GDP). World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOVZS> , (erişim tarihi:08.06.2020)
- World Meteorological Organisation(WMO), (2018). "Global Carbon Budget Shows Rise in emissions", <https://public.wmo.int/en/media/news/global-carbon-budget-shows-rise-emissions>, (10.12.2019)
- Yılmaz, M. N. (2018, Mart-Nisan). Uluslararası Çevre Hukukunda Hakça Kullanım İlkesi. *TBB Dergisi*(135), 236-260.